

Örebro universitet
Institutionen för beteende- social- och rättsvetenskap
Socialt arbete
C-uppsats 61-90 hp

Måste alla ha ett ”riktigt jobb”?

- en kvalitativ studie om sjukskrivna och/eller arbetslösa personers
upplevelser av arbetsträning i caféet på DiakoniCentrum i Örebro

C-uppsats, 61-90 hp

Seminariedatum: 2008-01-15

Författare: Ann Carlsson
Magdalena Hagström

Handledare: Ann-Britt Sand

Sammanfattning

Titel: Måste alla ha ett "riktigt jobb"? - en kvalitativ studie om sjukskrivna och/eller arbetslösa personers upplevelser av arbetsträning i caféet på DiakoniCentrum i Örebro

Författare: Ann Carlsson och Magdalena Hagström

Handledare: Ann-Britt Sand

Med utgångspunkt i problembilden kring utanförskap på arbetsmarknaden i och med långtidssjukskrivningar och/eller långtidsarbetslöshet i ett Sverige där arbetslinjen drivs hårt, utformades denna studie. Syftet var att undersöka upplevelsen av arbetsträning hos personer som arbetstränar/arbetstränat i caféet på DiakoniCentrum i Örebro utifrån Jahodas teori om arbetets fem latenta funktioner. Dessa latenta funktioner är: tidsstruktur, sociala kontakter, kollektiva strävanden, identitet och social status samt regelbunden verksamhet. Syftet delades in i två frågeställningar, där den första handlade om huruvida arbetsträningen upplevdes fylla dessa funktioner och den andra berörde upplevd skillnad avseende arbetets latenta funktioner jämfört med tiden innan arbetsträningen.

Utifrån Jahodas teori formulerades en tematisk intervjuguide och fem intervjuer genomfördes. Empirin analyserades därefter tematiskt utifrån de latenta funktionerna. Våra huvudsakliga resultat var att arbetsträningen i DiakoniCentrums café upplevs uppfylla åtminstone fyra av de fem latenta funktionerna. Den andra frågeställningen var svårare att besvara och inget entydigt svar framkom. Gällande tidsstruktur och sociala kontakter framkom att det av några respondenter inte upplevdes någon skillnad. Dock var det någon/några respondenter avseende alla temana som upplevde skillnader.

I och med att arbetsträningen i DiakoniCentrums café visat sig kunna upplevas uppfylla arbetets latenta funktioner, anser vi det troligt att även andra liknande åtgärder skulle kunna göra det. Därför ifrågasätter vi den svenska arbetsmarknadspolitiken där lönearbete ses som en patentrösning.

Nyckelord: arbete, arbetsträning, sjukskrivningar, arbetslöshet, arbetets latent funktioner, sociala företag

Örebro University

Department of Behaviour, Social and Legal Sciences

Social work

C-essay in social work 61-90 hp

Abstract

Title: Is a “Real Job” Necessary for Everyone? - a qualitative study on experiences of work training for sick-leavers and/or unemployed at DiakoniCentrums café in Örebro

Authors: Ann Carlsson and Magdalena Hagström

Tutor: Ann-Britt Sand

With reference to the complex problem of exclusion from the labor market, due to long term sick-leaves and/or long term unemployment, in the Swedish society where everyone of working age is expected to do paid work this study was designed. The aim of the study was to make researches into the experience of work training at DiakoniCentrum's café in Örebro, from Jahoda's theory about the five latent functions that work fulfill. These functions are: time structure, social relations, achievements of a collectivity, social status and identity and regular activity. The aim was divided into two questions, where the first was whether it was experienced that work training could fulfill these latent functions and the second was about experienced differences concerning the latent functions compared to the time before the work training started.

From Jahoda's theory a thematic question schedule was constructed and five interviews were made. The empiric material was then thematically analyzed by means of the latent functions. The main results of the study were that at least four out of the five latent functions were experienced to be fulfilled by the work training at DiakoniCentrum's café. The second question was more difficult to answer and no unambiguous result was shown. Considering time structure and social relations, some respondents experienced no difference. In all themes, however, at least one respondent experienced a difference.

Since the work training at DiakoniCentrum's café has been experienced to fulfill the latent functions we assume that even other similar measures could do so as well. We therefore question the Swedish politics on labor market, where paid work is seen as a ready-made solution.

Key words: work, work training, sick-leave, unemployment, the five latent functions that work fulfills, non-profit companies

Förord

Först av allt vill vi tacka Eva-Mari på DiakoniCentrum, för att du gav oss idén till ämnet för denna uppsats och för att du hjälpt oss få kontakt med respondenterna. Vi vill också tacka er som deltagit i intervjuerna för att ni berättat om era upplevelser av arbetsträningen och för att ni gör DiakoniCentrums café till ett så trevligt ställe. Avslutningsvis vill vi tacka vår handledare Ann-Britt för ständigt snabba och konstruktiva kommentarer, stöd, engagemang och tålmodigt svarande på våra frustrerade frågor.

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	12
Syfte.....	13
Frågeställningar	13
Avgränsningar	14
Disposition	14
2. BAKGRUND	15
Arbetets betydelse i det svenska välfärdssamhället	15
Konsekvenser av arbetslöshet	15
Sjukskrivningar och arbetslöshet	16
Rehabilitering.....	17
Rätten till rehabilitering.....	17
Arbetslivsinriktad rehabilitering.....	17
Arbetsträning.....	18
DiakoniCentrum.....	18
MOA.....	19
Förnyad arbetslivsinriktad rehabilitering, organisation och samordning (Faros).....	19
Sociala företag	19
3. TIDIGARE FORSKNING	20
Arbetsträning och arbetets funktioner	20
Arbetslivsinriktad rehabilitering	21
Upplevelsen av rehabilitering.....	22
Könsskillnader.....	23
4. TOLKNINGSRAM.....	23
Val av teori.....	23

Arbetets latenta funktioner	24
Tidsstruktur	25
Sociala kontakter.....	25
Kollektiva strävanden.....	25
Identitet och social status	26
Regelbunden verksamhet	26
5. METOD	26
Förförståelse	26
Litteratursökning	26
Informantintervju	27
Val av undersökningsmetod	27
Genomförande.....	27
Urval	27
Intervjuguide	28
Intervjuerna	28
Analysförfarande	29
Metoddiskussion.....	29
Reliabilitet och validitet	30
Etiska aspekter.....	31
6. RESULTAT OCH ANALYS.....	32
Presentation av våra respondenter	32
Respondent 1.....	32
Respondent 2.....	33
Respondent 3.....	33
Respondent 4.....	33
Respondent 5.....	33
Tidsstruktur.....	33
Upplevelse av arbetsträningen.....	33
Skillnader jämfört med innan arbetsträningen.....	34
Sociala kontakter.....	34
Upplevelse av arbetsträningen.....	34
Skillnader jämfört med innan arbetsträningen.....	35
Deltagande i kollektiva strävanden	36
Upplevelse av arbetsträningen.....	36

Skillnader jämfört med innan arbetsträningen.....	37
Social status och identitet	37
Upplevelse av arbetsträningen.....	37
Skillnader jämfört med innan arbetsträningen.....	38
Regelbunden verksamhet	39
Upplevelse av arbetsträningen.....	39
Skillnader jämfört med innan arbetsträningen.....	40
7. DISKUSSION	42
Slutsatser	42
Jämförelse med tidigare - och förslag till vidare - forskning	42
DiakoniCentrum – ett socialt företag?	43
KÄLLFÖRTECKNING	45
Bilaga	

1. Inledning

I Sverige drivs arbetslinjen hårt. Alla människor i arbetsför ålder förväntas göra det han/hon kan för att bidra på arbetsmarknaden. I ett samhälle där konkurrensen om jobben är hård, kan det kännas pressande och som ett stort krav för den som är arbetslös eller långtidssjukskriven att förväntas förvärvsarbeta snarast möjligt. Hur stora krav är det rimligt att ställa på den enskilde individen? Finns det några alternativa sätt att lösa problemen med utanförskap på arbetsmarknaden än att målsättningen för alla personer ska vara att bli självförsörjande i så stor utsträckning som möjligt? Är det viktigaste i arbetslinjens politik att individen ska få del av det sociala som arbetslivet ger eller är den huvudsakligen ett medel för att få människor att komma ut på den reguljära arbetsmarknaden?

Den svenska arbetsmarknadspolitiken syftar till att arbetslösa ska aktiveras, vilket sker med hjälp av olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Anledningen till den aktiva politiken är att det anses hälsosammare att vara sysselsatt än öppet arbetslös (Grossi & Lundberg 1996, s. 329). Även om det finns mycket forskning kring arbete och arbetets betydelse i människors liv är det ovanligt att begreppet arbete definieras. En tänkbar förklaring till detta är att arbete är så vanligt att vi ser arbetets ideologi som så självklar att vi därför inte uppfattar att det är ett antagande vi gör. En vanlig uppfattning är att ”det är bra med så mycket arbete som möjligt och så lite bidrag som möjligt” (Lindqvist 1995, s. 14). Den premissen kan dock ifrågasättas. Det finns grupper i samhället som inte har arbetskrav, exempelvis barn och gamla. Det är därmed inte en nödvändighet att alla människor ska förvärvsarbeta i så hög utsträckning som möjligt. Det kan kanske leda till att arbete som inte är nödvändigt utförs, vilket varken är bra för den enskilde eller för samhället. I den syn som finns på rehabilitering i det svenska samhället är det tydligt att det anses skadligt både för den enskilde och för samhället att inte lönearbeta (a.a., s. 14 f).

Arbetets betydelse blir också påtaglig när man ser hur sjukvården ställer sig till rehabilitering. Den som har arbetsförmåga bedöms som frisk och den som inte har arbetsförmåga bedöms som sjuk. Att ha den politiska ambitionen ”full sysselsättning” tyder även det på att arbetet anses ha stor betydelse. Det viktigaste är inte hur produktionen ser ut, utan att alla ska ha en sysselsättning. Detta blir den gällande sociala ordningen och därför ses arbetslöshet som ett hot. I ett sådant samhälle blir lönearbetet grunden för trygghet och det enda sättet att ha ett fullvärdigt liv. Därför blir konsekvenserna av långa sjukskrivningar att man riskerar att ställas utanför samhället (Bäckström 1997 Delstudie I, s. 13 f, se även SOU 2007:2, s. 73).

Den svenska arbetsmarknadspolitiken är under förändring. Arbetsmarknadsverket (AMV) är den myndighet som ansvarar för den arbetsmarknadspolitiska verksamheten. Den består huvudsakligen av att matcha lediga jobb med arbetssökande och att administrera olika arbetsmarknadspolitiska program. Arbetet bedrivs genom Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) och länsarbetsnämnderna. Varje länsarbetsnämnd är huvudman för en arbetsförmedling. I budgetpropositionen för 2007 föreslår regeringen att AMV:s organisation ska reformeras, så att arbetsförmedlingarna inte som tidigare ska ägna sig så mycket åt arbetsmarknadspolitiska program, utan istället fokusera på matchning mellan lediga jobb och arbetssökande. Regeringen menar att det även är viktigt att de arbetsmarknadspolitiska resurserna ska inriktas på ”... ökad konkurrens och förbättrad kontroll” (SOU 2007:2, s. 178).

Den österrikiska forskaren Marie Jahoda har gjort omfattande studier av arbetslöshetens psykiska effekter och har därigenom funnit att lönearbete förutom lönen även ger bieffekter, vilka hon, enligt Hansson (1992), har benämnt som arbetets fem latenta funktioner. Dessa funktioner är följande:

- ”1. En *tidsstruktur* för den vakna delen av livet.
2. Dagliga *sociala kontakter* med människor utanför kärnfamiljen, och gemensamma upplevelser med dessa människor.
3. Deltagande i *kollektiva strävanden* för mål som sträcker sig utöver de egna personliga målen.
4. En *social status och identitet*.
5. En *regelbunden verksamhet*.” (s. 124 f)

Med utgångspunkt i ovan förda resonemang kring arbetets betydelse anser vi det viktigt att undersöka om dessa funktioner skulle kunna fyllas på annat sätt än genom förvärvsarbete. Är lönearbete den enda grunden till ett fullvärdigt liv eller kan arbetets latenta funktioner uppnås även genom andra former? Ett försök att komma till rätta med utanförskapet på arbetsmarknaden är arbetsträning. Det finns flera arbetsplatser dit sjukskrivna och/eller arbetslösa kan komma för att arbetsträna. I Örebro samarbetar Svenska kyrkans församlingar med diakonala uppgifter under namnet DiakoniCentrum. Verksamheten omfattar bland annat ett café. Arbetet i caféet utförs av volontärer och det ges även möjlighet att arbetsträna där. Dit kommer människor för att arbetsträna av flera olika anledningar, exempelvis långtidssjukskrivning eller långtidsarbetslöshet.

Med hänvisning till det ovan förda resonemanget kring arbetslinjen och arbetets betydelse anser vi det värdefullt att undersöka den enskilde individens upplevelse av att arbetsträna och om arbetsträningen kan uppfylla samma latenta funktioner som ett arbete gör.

Syfte

Syftet är att undersöka upplevelsen av arbetsträning hos personer som arbetstränar/arbetstränat i caféet på DiakoniCentrum i Örebro utifrån Jahodas teori om arbetets fem latenta funktioner.

Frågeställningar

Upplever personer som arbetstränar/arbetstränat i DiakoniCentrums café att arbetsträningen uppfyller/uppfyllde arbetets fem latenta funktioner:

- Tidsstruktur
- Socialt umgänge
- Deltagande i kollektiva strävanden
- Social status och identitet
- Regelbunden verksamhet

Upplever personer som arbetstränar/arbetstränat i DiakoniCentrums café några skillnader, jämfört med innan arbetsträningen började, vad gäller:

- Tidsstruktur
- Socialt umgänge
- Deltagande i kollektiva strävanden
- Social status och identitet
- Regelbunden verksamhet

Avgränsningar

Studien undersöker endast arbetsträningen i caféet på DiakoniCentrum i Örebro. Den form av arbetsträning som genomförs i direkt anslutning till en sjukskrivning, eller arbetsträning på den egna arbetsplatsen undersöks därmed inte. Vilken problembakgrund de olika deltagarna har är inte centralt, utan studien fokuserar istället på upplevelsen av att arbetsträna. Vidare ligger fokus i denna studie på de positiva funktioner arbete visat sig ha snarare än negativa aspekter av svag förankring på arbetsmarknaden.

Disposition

I kapitel 2 presenteras den bakgrundsinformation som behövs för förståelsen av det sammanhang där arbetsträningen i caféet på DiakoniCentrum befinner sig. De områden som kommer tas upp är: svensk arbetsmarknadspolitik, problembilden av utanförskapet på arbetsmarknaden, det svenska välfärdssamhällets försök till åtgärder - med särskild tonvikt på arbetsträning - samt verksamheten i DiakoniCentrums café, vilka personer som kan bli aktuella för arbetsträning där och de arbetsmarknadspolitiska åtgärder som är aktuella för dessa personer. Slutligen presenteras begreppet ”sociala företag”, eftersom vi anser att det har stora likheter med den verksamhet som §§bedrivs i DiakoniCentrums café, vilket vi återkommer till i kapitel diskussionen i kapitel 7.

I kapitel 3 kommer den tidigare forskning som placerar denna studie i områdets aktuella kunskapsläge att presenteras. Sedan följer kapitel 4 där valet av Jahodas teori om arbetets latent funktioner som tolkningsram motiveras och presenteras.

Vår förförståelse samt val av metod och tillvägagångssätt för studien beskrivs i kapitel 5. Där tas även brister och förtjänster med den valda metoden upp och studiens validitet och reliabilitet samt etiska överväganden diskuteras.

I kapitel 6 redovisas studiens resultat samt en analys av dessa. Först kommer en presentation av respondenterna var för sig och sedan besvaras studiens frågeställningar utförligt var för sig under fem olika teman som motsvarar de fem latent funktionerna. Slutligen visas en tabell där en sammanställning av resultaten utifrån studiens frågeställningar presenteras.

I kapitel 7 diskuteras studiens huvudsakliga resultat och jämförs med resultat från tidigare studier. Vi ger även förslag till vidare forskning.

Vi är väl medvetna om att vårt bakgrundsavsnitt och vår presentation av tidigare forskning är ganska omfattande, men vi har ansett att all den information som tas upp är väsentlig.

2. Bakgrund

Arbetets betydelse i det svenska välfärdssamhället

Det svenska välfärdssamhället är uppbyggt kring tanken att alla människor i arbetsför ålder ska delta på arbetsmarknaden. Det finns emellertid stora skillnader mellan olika grupper på arbetsmarknaden, och den största skillnaden finns mellan dem som har och dem som inte har en fast förankring på arbetsmarknaden. När man står utanför arbetsmarknaden har man i lägre utsträckning tillgång till de socialförsäkringar som finns. Det ger därmed stora ekonomiska skillnader mellan dem som har och dem som inte har ett lönearbete. Under nittioalet skärptes kraven på den enskildes rätt till ekonomiskt stöd från samhället och samtidigt sjönk ersättningsnivåerna. Den ekonomiska aspekten är alltså mycket viktig i sammanhanget, men att stå utanför arbetsmarknaden får även andra avgörande konsekvenser. Det är tydligt i forskningen att även den sociala aspekten av att arbeta har stor betydelse. Att gå till jobbet medför en känsla av att man deltar i samhället och att man därmed får en känsla av sammanhang. Denna känsla kan gå förlorad när man blir arbetslös (Socialstyrelsen 2006, s. 47 f). De som kan försörja sig på sin arbetsinkomst tillhör ”kärnarbetskraften” och det är en grupp som har vuxit under de senaste åren. Samtidigt har dock även antalet människor som står utanför arbetsmarknaden ökat (a.a., s. 60). Tendensen i Sverige är att arbetskraften kommer att minska i relation till befolkningen, vilket betyder att färre personer kommer att behöva försörja fler (SOU 2007:2, s. 73).

Det finns forskare som menar att arbetets betydelse har försvagats i och med välfärdssamhället med dess skyddsnet. Arbetet är inte längre nödvändigt för att man ska klara sin ekonomi. Även om man inte har en anställning utför alla individer någon form av arbete, exempelvis hushållsarbete. Enligt andra forskare är det dock fortfarande viktigt att ha en anställning eftersom det utgör en bas för sociala relationer. Att lönearbetet fortfarande är centralt även ur samhällets synpunkt är tydligt när man ser på socialförsäkringssystemets konstruktion. För att kunna vara sjukskriven krävs att det är just arbetsförmågan som är nedsatt (Lindqvist 1995, s. 15). Arbetets betydelse visas även tydligt genom föräldraförsäkringens utformning¹ samt barnomsorgens funktion att underlätta förvärvsarbete (Lindqvist & Nygren 2006, s. 96).

Konsekvenser av arbetslöshet

Den totala arbetslösheten ökade drastiskt under nittioalet. 1990 låg den på tre procent och ökade därefter till femton procent under åren 1993-1996 (Alm 2001, s. 1). Alm menar att det inte går att generalisera vilka konsekvenser arbetslöshet får. Var och när arbetslösheten äger rum har stor betydelse för vilka följderna blir. Hur stor arbetslösheten är spelar också roll för vilka konsekvenser den får. När arbetslösheten är låg består gruppen arbetslösa huvudsakligen av människor som befinner sig i en riskgrupp för arbetslöshet. Dålig mental hälsa är ett exempel på en sådan riskfaktor. När arbetslösheten stiger drabbas däremot flera olika grupper av individer, som inte befinner sig i någon direkt högriskgrupp, av att bli arbetslösa. Att dela upplevelsen av

¹ Föräldraförsäkringen baseras på tidigare inkomster (www 1).

att vara arbetslös med andra har också betydelse för arbetslöshetens konsekvenser. När man upplever att man delar sin situation som arbetslös med andra, kan de negativa individuella hälsoeffekterna minska och man tenderar att kunna se på arbetslöshet som ett strukturellt problem snarare än ett individuellt. Även samhällets syn på arbetslöshet påverkas av arbetslöshetens nivå. Vid hög arbetslöshet ses strukturella faktorer som främsta orsak, medan fokus vid låg arbetslöshet bland annat ligger på individens inställning till jobb. Detta leder till att det vid låg arbetslöshet finns större risk för stigmatisering av den som är arbetslös (a.a., s. 5 f).

Det finns ett flertal studier som visar på att arbetslöshet och dålig mental hälsa hänger samman (Alm 2001, s. 13). Alm uttrycker att det skulle kunna vara så att människor med dålig mental hälsa inte bara löper större risk att bli arbetslösa utan att de också kan ha svårare att komma tillbaka till arbete. En orsak till detta kan vara att personer med sämre mental hälsa har svårare att orka med att söka jobb än arbetslösa med bättre hälsa (a.a., s. 32).

Sjukskrivningar och arbetslöshet

Ohälsotalen² i Sverige är mycket höga i jämförelse med andra länder. Detta kan tyckas märkligt med tanke på den relativt höga levnadsstandarden, det goda hälsotillståndet och den goda arbetsmiljön som råder och inte minst med tanke på att Sverige internationellt sett har en mycket hög medellivslängd (Gerner 2005, s. 3). Under senare hälften av nittiotalet ökade sjukfrånvaron i Sverige dramatiskt³. Därmed ökade även kostnaderna för sjukpenning med 195 procent. Studier har visat att risken för låg anknytning till arbetsmarknaden är hög hos den som är långtidssjukskriven. Studier visar även att ju längre man är sjukskriven, desto mindre är sannolikheten att man återgår i arbete. Kopplingen mellan att vara sjukskriven och arbetslös är även tydlig åt andra hållet. Den som är arbetslös riskerar att drabbas av försämrad hälsa, vilket kan leda till sjukskrivning. Det är tydligt att svag förankring på arbetsmarknaden har ett samband med omfattande sjukskrivning och vice versa. Istället för återetablering på arbetsmarknaden leder långtidssjukskrivning ofta till förtidspension. Det har visat sig att återetablering är svårast för kvinnorna (Socialstyrelsen 2006, s. 80 f, se även Alm 2001 s. 15).

Mellan åren 2005 och 2006 ökade antalet personer som efter ett års sjukskrivning bedömdes som fullt arbetsföra. Ökningen har varit störst för den gruppen som saknar anställning, vilket innebär att de istället hamnar i arbetslöshet (www 2, s. 11).

² Med ohälsotal menas ”antal utbetalda dagar med sjukpenning, arbetsskadesjukpenning, rehabiliteringspenning samt sjuk-/ aktivitetsersättning (före år 2003 förtidspension/sjukbidrag) från socialförsäkringen relaterat till antal registrerade försäkrade 16-64 år” (Gerner 2005, s. 19).

³ Sjukfrånvaron ökade från 11,1 sjukdagar per försäkrad och år 1997 till 20,9 sjukdagar 2002 (Socialstyrelsen 2006, s. 80)

Rehabilitering

Rätten till rehabilitering

Alla personer som är bosatta⁴ i Sverige omfattas av den svenska socialförsäkringen, enligt Socialförsäkringslag (1999:799) kapitel 1. Vad det innebär att vara omfattad av denna försäkring framkommer delvis av lagen (1962:381) om allmän försäkring och i kapitel 22 finns bestämmelser angående rehabilitering. I 2 § framkommer att den som omfattas av socialförsäkringen och har drabbats av sjukdom som orsakar nedsatt arbetsförmåga, ska få rehabiliteringsinsatser för att kunna återfå sin arbetsförmåga och därmed kunna försörja sig själv.

Att vara sjuk är det enda sättet för den som är i arbetsför ålder att vara legitimerad att inte försörja sig genom att arbeta. Det som är avgörande för vilka arbetskrav som ställs på en individ är arbetsförmågan. Nedsatt arbetsförmåga kan i och med sjukskrivning kompenseras med bidrag. Att bli rehabiliterad innebär att gå från att vara sjukskriven till att komma ut på den reguljära arbetsmarknaden (Lindqvist 1995, s. 13 ff). Rehabilitering är dock ett mångfasetterat begrepp och Lindqvist menar att det finns nackdelar med att rehabiliteringsbegreppet är så brett. Han lyfter som exempel fram att det kan "... vara svårt att dra gränsen mellan arbetshandikappade och "vanliga" (långtids)-arbetslösa, mellan åtgärder för anställda och för personer utanför arbetsmarknaden" (a.a., s. 26). Ovan nämnda definition; att gå från sjukskrivning till att komma ut på den reguljära arbetsmarknaden, är den innebörd av rehabilitering som fortsättningsvis berörs i denna uppsats

Arbetslivsinriktad rehabilitering

Arbetslivsinriktad rehabilitering infördes i Sverige genom den så kallade "rehabiliteringsreformen", som genomfördes 1991/92. Ett av reformens huvudmål var en effektivare rehabilitering, med minskad sjukfrånvaro och tidiga och aktiva rehabiliteringsinsatser. Men sedan 1998 har både antalet och längden på sjukskrivningar ökat drastiskt och rehabiliteringsåtgärder sätts in senare och mer sällan (SOU 2000:78, s. 53). Enligt *Fokus på åtgärder - en plan för effektiv rehabilitering i arbetslivet* (SOU 2006:107) har det trots flera utredningar på området inte skett några stora förändringar i lagstiftningen. Rapporten antyder att viljan att genomföra några mer omfattande reformer verkar sval (s. 69).

Sofia Reinholdt (2006) har, på uppdrag av Länsarbetsnämnden och Försäkringskassan i Norrbotten, gjort en översiktlig genomgång av olika myndigheters ansvarsfördelning i rehabiliteringsprocessen. Varje år anslår riksdag och regering resurser för den arbetslivsinriktade rehabiliteringen till Försäkringskassan och Länsarbetsnämnden. Syftet är att myndigheterna aktivt ska kunna stärka den sjukskrivna så att han/hon så snart som möjligt kan bli självförsörjande (s. 1). Det är Försäkringskassan som har det övergripande ansvaret för att den sjukskrivnas rehabiliteringsbehov klarläggs och att nödvändiga åtgärder vidtas. Ansvaret omfattar både anställda och personer som saknar arbetsgivare⁵. Försäkringskassan har även ett ansvar för samordning, där olika myndigheter kan blandas in (a.a., s. 5 f). När det gäller arbetslösa

⁴ Vad som avses med att vara bosatt i Sverige står att läsa i kap.2 av Lag om socialförsäkring (1999:799).

⁵ De som saknar arbetsgivare är "arbetslösa, studerande, egenföretagare och uppdragstagare" (Reinholdt 2006, s. 6).

sjukskrivna personer kan Försäkringskassan ta hjälp från Arbetsförmedlingen i syfte att klarlägga vilka möjligheter det finns för rehabilitering (www 3, s. 169).

Målet med rehabiliteringen är, enligt Försäkringskassan, att den som drabbas av sjukdom eller skada inom ett år ska kunna återgå i arbete för att kunna försörja sig själv. Vikten av individens medverkan lyfts fram som en förutsättning för en lyckad rehabilitering och det är hans/hennes behov som ska ligga till grund för den rehabiliteringsplan som upprättas. De arbetslivsinriktade rehabiliteringsåtgärder som Försäkringskassan kan erbjuda är utbildning eller arbetsträning (a.a., s. 171, 174).

Arbetsträning

Arbetsträning syftar till att den försäkrade ska kunna återgå till att arbeta och kan ske antingen på den egna arbetsplatsen, på en annan plats där en framtida anställning är möjlig eller på en arbetsplats i en bransch där den försäkrade har möjlighet att få anställning i framtiden. För att arbetsträna måste personen ha minst 25 procents arbetsförmåga (www 3, s. 174 f). Enligt Marklund (1995) bygger rehabilitering och därigenom också arbetsträningen på föreställningen att människans livssituation och värdighet påverkas av huruvida hon kan försörja sig själv eller inte (s. 11).

DiakoniCentrum

I Örebro samarbetar Svenska kyrkans församlingar i diakonala uppgifter under namnet DiakoniCentrum. Verksamheten omfattar bland annat ett café. Arbetet i caféet utförs av volontärer och det ges även möjlighet att arbetsträna där.

Enligt Svenska Kyrkan i Örebros hemsida är caféet ”Ett café dit du kan komma för en pratstund, läsa en tidning eller tidskrift, ta en kopp kaffe och bulle. Eller bara sitta ner och ta det lugnt utan krav och köptvång.” (www 4) Öppettiderna i caféet är 12.00 till 18.00 alla vardagar (a.a.).

Arbetsträningen i DiakoniCentrums café har uppkommit genom efterfrågan. Det började med att en person frågade om det fanns möjlighet att arbetsträna där och därefter spreds ryktet till bland annat MOA (en frivillig kommunal verksamhet, se mer nedan) och Arbetsförmedlingen. Det började år 2006 med en person och har sedan expanderat. Vid tillfället för denna studie finns cirka fem personer i arbetsträning i DiakoniCentrums café.

DiakoniCentrum försöker ta emot dem som vill arbetsträna där, eftersom man vill försöka fylla det stora behov som man ser finns. Verksamheten är fortfarande under uppbyggnad och för närvarande pågår en process där man håller på att tillsätta en tjänst, som ska ha ansvar för arbetsträningen i caféet och utveckla en modell för arbetet med arbetsträningen.

Arbetsuppgifterna för dem som arbetstränar kan se olika ut och består bland annat av fikaförsäljning, diskhantering och att prata med gäster. Arbetsträningen är väl lämpad för människor som har stressrelaterad problematik eftersom det finns möjlighet att själv, utifrån sin nuvarande förmåga, styra över vilka arbetsuppgifter man vill, kan och orkar utföra. De dagar man känner att man orkar göra mer än vanligt finns det alltid arbetsuppgifter att tillgå. Exempelvis finns möjlighet att baka eller städa och plocka i ordning. Om man känner att man inte orkar med

sina arbetsuppgifter, finns möjlighet att gå undan en stund för att vila. Något annat som är speciellt med just denna arbetsträningsplats är att det är tillåtet att meddela samma dag att man inte kan komma på grund av att man ”mår dåligt”. Det finns förståelse för att till exempel ångest kan göra att man inte kan ta sig iväg till arbetsträningen.

Arbetsträningens längd varierar mycket och det skiljer sig ofta vart de personer som arbetstränar tar vägen efter avslutad arbetsträning. En del får jobb, andra börjar arbetsträna på något annat ställe och ytterligare andra återgår till att vara sjukskrivna (Muntlig källa, 2007-11-13).

MOA

MOA är en frivillig kommunal verksamhet som riktar sig till långtidsarbetslösa kvinnor. Verksamhetens målsättning är att kvinnorna ska ”finna, få och behålla ett arbete eller utbildning” (www 5). Vägen dit kan till exempel vara arbetslivsinriktad rehabilitering, studiebesök, praktik eller arbetsprövning. Under hela processen får kvinnorna aktiv vägledning utifrån konsekvenspedagogik. Pedagogiken grundar sig på individens eget ansvar. MOA har ett nära samarbete med företag och följer upp hur det går för kvinnorna (a.a.).

Förnyad arbetslivsinriktad rehabilitering, organisation och samordning (Faros)

Mellan åren 2002 och 2005 pågick Faros som en pilotverksamhet i fem olika geografiska områden⁶. Det handlade om en form för samverkan mellan Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan och baserades på ett uppdrag från regeringen att inleda en förnyelse av den arbetslivsinriktade rehabiliteringen. Målgruppen för projektet var personer som var både långtidssjukskrivna och arbetslösa. Det är en grupp som tidigare ofta hamnat i kläm mellan Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan. Efter pilotverksamheten hade 32 procent av deltagarna fått ett arbete eller en utbildning. Samverkansformen har fortsatt och från och med år 2006 omfattas även personer som har en anställning, men inte kan gå tillbaka till sin arbetsgivare efter sjukskrivning. En konsekvens av projektet är att det nu finns en enhetlig metodik för att arbeta med just denna grupp och samverkansformen finns nu i alla län (SOU 2007:2, s. 268 f).

Sociala företag

När Sverige 1995 gick med i EU infördes begreppet social ekonomi som har funnits en längre tid i andra europeiska länder där arbetslösheten har varit hög. Arbetsmarknadsproblem av olika slag är i första hand en fråga för den offentliga sektorn, men även i Sverige har en annan aktör på marknaden, den sociala ekonomin, vuxit fram. Den definition av social ekonomi som används i Sverige idag lyder:

Med social ekonomi avses organiserade verksamheter som primärt har samhällliga ändamål, bygger på demokratiska värderingar och är organisatoriskt fristående från den offentliga sektorn. Dessa sociala och

⁶ ”Västra Frölunda i Göteborg, Norrköping, Västerås, Blekinge län samt Haparanda/Övertorneå.” (SOU 2007:2, s. 268)

ekonomiska verksamheter bedrivs huvudsakligen i föreningar, kooperativ, stiftelser och liknande sammanslutningar. Verksamheter inom den sociala ekonomin har allmännyttan eller medlemsnytta, inte vinstintresse, som främsta drivkraft (SOU 2007:2, s. 220).

Företagande inom den sociala ekonomin har blivit möjligt och socialt företagande har etablerats på arbetsmarknaden. Det sociala företagandet är dock ännu så pass nytt i Sverige att det inte finns någon tydlig definition. Empowerment kan ses som ett grundläggande begrepp i sammanhanget. Det handlar om att människor återtar kontrollen över sina liv. Det är människor med behov av samhällets stöd som driver det sociala företaget och den delaktigheten blir en väg till empowerment. I det sociala företagandet finns en affärsidé och marknadsföring bedrivs, men målet är att genom affärsverksamheten tillgodose samhällsbehov (a.a., s.220).

Det sociala företagandet utmärks av att det är människan och hennes behov som står i centrum för verksamheten. Där kan var och en arbeta helt utifrån sin egen förmåga. Enligt *Från socialbidrag till arbete* (SOU 2007:2) kan denna företagarform spela en viktig roll när det handlar om att skapa välfärd för människor som idag inte är riktigt etablerade på arbetsmarknaden. Det sociala företagandet syftar till att ha en arbetsintegrerande icke-vinstdrivande verksamhet. I denna typ av företag erbjuds arbetsträning, men det behöver inte alltid finnas möjlighet till anställning (s. 395 f).

I ovan nämnda utredning ges bedömningen: ”Det mervärde som sociala företag kan tillföra både individen och samhället bör i högre grad tillvaratas inom den arbetslivsinriktade rehabiliteringen” (SOU 2007:2, s. 395). Utredarna menar att en rehabilitering som innebär att individen får en känsla av återerövrad kontroll och stolthet över att prestera något ökar möjligheten för rehabilitering. Det är något som de sociala företagen kan bidra med. Vidare påpekas att det är positivt att individen får utträta ett riktigt arbete, istället för att ha en sysselsättning som handlar om aktivering (a.a., s. 397).

3. Tidigare forskning

Arbetsträning och arbetets funktioner

Den viktigaste frågan för vår studie är om arbetslivsinriktad rehabilitering, och då framförallt arbetsträning, kan fylla liknande funktioner som att faktiskt ha ett arbete. I vår sökning efter tidigare forskning har vi då funnit att Grossi & Lundberg (1996) skriver att ett försök att skapa en intervention för arbetslösa i syfte att motverka ohälsa har genomförts och presenterats av Brenner år 1988. Interventionen utformades för att kunna utgöra en ersättning för vad Jahoda menar vara arbetets latenta funktioner (jfr vår tolkningsram) och utgjordes av utbildningar samt arbetsrelaterade och sociala aktiviteter. Dock påvisades inga effekter för vare sig psykiskt eller fysiskt välbefinnande (s. 331). Då detta var det enda vi fann utvidgades vår sökning till att gälla arbetslivsinriktad rehabilitering i stort.

Arbetslivsinriktad rehabilitering

Det finns förhållandevis mycket forskning och studier kring olika aspekter av den arbetslivsinriktade rehabiliteringen (för en litteraturöversikt, se Ahlgren 2006). Som ett exempel kan nämnas att Müssener (2007) har undersökt hur upplevelsen av kontakten mellan den sjukskrivna och de professionella har påverkat rehabiliteringen. Hon drar slutsatsen att positiva möten med de i rehabiliteringen inblandade professionella kan ha en positiv effekt för utgången av rehabiliteringen. Vidare är motivationens betydelse för lyckad rehabilitering en aspekt som undersökts (se t.ex. Gerner 2002). Det finns flera exempel på studier av olika samverkansprojekt mellan olika myndigheter. Fokus för studierna är dock ofta huruvida insatserna har haft effekter i form av att personer som har varit långtidssjukskrivna har tagit sig ut på arbetsmarknaden.

För att mäta om en rehabiliteringsåtgärd är effektiv kan objektiva och subjektiva mått användas. Exempel på objektiva mått är: ”återgång i arbete, friskskrivning och minskad risk för återinsjuknande” (Eklund m.fl. 2005, s. 283). Dessa mått kan avgöra om en rehabilitering har haft positivt utfall, medan förtidspensionering är ett mått på misslyckad rehabilitering. För att mäta effekten av en rehabilitering räcker det inte med de objektiva måtten. De objektiva måtten kan kompletteras med den sjukskrivnes subjektiva uppfattning om rehabiliteringen. Då inbegrips till exempel individens motivation, vilket kan vara av betydelse för huruvida rehabiliteringen kommer att lyckas eller ej. I studier där sambandet mellan objektiva och subjektiva mått har studerats har ett svagt positivt samband observerats. Ett intressant resultat i Eklund med fleras studie är att ”en stor andel (45 procent) av dem som objektivt sett blivit sjukare efter rehabiliteringsinsatserna ändå är positiva till resultatet av rehabiliteringen” (a.a., s. 284).

Bäckström (1997) menar att klientens upplevelse av huruvida rehabiliteringen har lyckats eller inte delvis beror på vilken betydelse arbetet har i deras liv. Arbete innebär både ansträngningar man gör för att uppnå ett visst resultat (exempelvis hushållsarbete) och lönearbete där ansträngningen ger ekonomisk ersättning. Vilken inställning en person har till olika former av arbete kan, enligt Bäckström, påverka hur en person klarar att anpassa sig till ett liv utanför arbetsmarknaden (s. 10).

I Reinholdts (2006) studier kring arbetslösa och sjukskrivna i Luleå framkommer att resultatet av de undersökta rehabiliteringsinsatserna är näst intill obetydligt. En tredjedel av alla som påbörjar rehabiliteringen avbryter på grund av hälsoskäl. Efter två år visar det sig att nästan alla blivit avaktualiserade från Arbetsförmedlingen med hänvisning till hälsoskäl. Insatserna har alltså inte lett till att personer fått en fastare förankring på arbetsmarknaden (s. 58). Gerner (2005) lyfter fram att det finns forskning som visar att det efter sjukskrivning är svårare för arbetslösa att komma tillbaka till arbete (s. 12). I *Återskapad arbetsförmåga* (RFV 1998:3) redovisas å andra sidan ett tydligt resultat av att ”genomförd arbetslivsinriktad rehabilitering mycket kraftigt ökar sannolikheten att återskapa arbetsförmågan” (s. 15).

Ett resultat av effektstudier som kan verka förvirrande är att friskskrivningarna hos dem som får arbetslivsinriktad rehabilitering är lägre än hos dem som inte fått några åtgärder. Den största anledningen till det är, enligt Eklund med flera (2005), att personer som inte har så stora behov av rehabilitering för att kunna återgå i arbete inte får några insatser. För den gruppen blir friskskrivningar vanligare än för personer med stora behov. Utbildning som åtgärd har mycket

mer positiva resultat än arbetsträning. Författarna menar dock att det inte endast är ett mått på insatsernas ineffektivitet utan snarare att det handlar om att olika grupper har olika möjlighet att ta sig ur sjukskrivning och att åtgärderna är anpassade efter individens förmåga (s. 286). För vidare resultat av effektstudier, se till exempel Ohlsson (2004) och Ahlgren (2006).

Den aspekt av arbetslivsinriktad rehabilitering som vi har ansett vara mest intressant för vår studie är just huruvida olika insatser har påverkat individens upplevelse av sin tillvaro. Då vi genom vår databassökning endast funnit ett fåtal sådana studier drar vi slutsatsen att området troligen inte är undersökt i någon vidare omfattning.

Upplevelsen av rehabilitering

Även om forskningen inte är utbredd på området, finns några studier av enskilda individers syn på, och erfarenheter av, sjukskrivning, rehabilitering och återgång till arbete. Dessa studier visar på vikten av att ta hänsyn till varje individs unika situation i bedömning och rehabiliteringsarbete och att bland annat personens egen bedömning av sin situation och den egna motivationen har stor betydelse för utfallet av rehabiliteringen (Gerner 2005, s. 61 ff). I en intervjustudie om åtta kvinnors väg till arbete efter sjukskrivning framkom bland annat att ett tydligt tema som var viktigt för de medverkandes återgång till arbete var tidig förankring och stark identifikation i arbetet (a.a., s. 78). Samma författare visar även på andra studier som pekar på samma sak; vikten av identitet och förankring i arbetslivet för återgång till arbete (a.a., s. 86). Vidare visar intervjustudien av de åtta kvinnorna att kontakten med andra människor som befinner sig i en liknande situation varit det kvinnorna varit mest nöjda med under rehabiliteringen (a.a. Delstudie IV, s. 7).

En annan, relativt liten, studie där just upplevelsen av ett visst rehabiliteringsprojekt har studerats är en utvärdering av ett samverkansprojekt i Varberg. Målgrupp för projektet var långtidssjukskrivna långtidsarbetslösa. I den utvärderingen framkommer bland annat att cirka 30 procent av deltagarna upplever positiv påverkan genom projektet. Det har till exempel stärkt självförtroendet helt eller delvis hos nästan 50 procent av deltagarna. Vidare uppgav närmare 40 procent av deltagarna att de helt eller delvis stämmer in i påståendet att de är mer hoppfulla inför framtiden (Holmquist & Omrcen 1997, s. 4, 18 ff).

Grossi och Lundberg (1996) menar att studier kring hälsoeffekter av arbetsmarknadspolitiska åtgärder saknas. De har genomfört en pilotstudie för en preliminär utvärdering av åtgärderna Arbetslivsutveckling (ALU) och beredskapsarbete. Undersökningen syftade till att utvärdera effekterna för den psykiska och psykosomatiska hälsan och den undersökta gruppen var långtidsarbetslösa. Studien tar bland andra teorier upp Jahodas teorier om arbetets latenta funktioner. Utvärderingen visar att ångest och depression minskat hos deltagare i båda åtgärderna. Författarna menar att den positiva förändringen av den psykiska hälsan kan bero på att åtgärderna har uppfyllt en eller flera av arbetets latenta funktioner. Eftersom åtgärderna verkar ha en viss effekt för den psykiska hälsan menar författarna att arbetsmarknadspolitiska åtgärder kan fylla en viktig preventiv funktion (s. 329 ff).

Könsskillnader

Flera studier visar att det finns skillnader gällande vilka åtgärder som erbjuds för kvinnor respektive män när det gäller rehabilitering. Utbildning och andra mer framåtsträvande åtgärder erbjuds oftare till män medan det för kvinnor är vanligast att erbjuda träning i arbetsmiljö (Eklund m.fl. 2005, s. 282). I en studie kring den arbetslivsinriktade rehabiliteringen i Luleå år 2003 har det visats att en högre andel kvinnor än män där har varit föremål för arbetslivsinriktad rehabilitering. Det framkommer även att kvinnorna i högre utsträckning än männen blir föremål för arbetsträning (Reinholdt 2006, s. 29 f). Samma undersökning visar att endast sex procent av de arbetslösa sjukskrivna blir föremål för arbetslivsinriktad rehabilitering genom arbetsförmedlingen under sjukfallet. Den fördelningen är dock jämn mellan kvinnor och män.

Bäckström (1997) tar i sin avhandling upp fem olika delstudier kring rehabilitering av långtidssjukskrivna kvinnor och män. Delstudie III handlar om könsskillnader i rehabiliteringsprocessen. Resultatet visar att kvinnor har en annan syn på arbete än män. För kvinnorna sågs arbetet mer som en del i en helhet där familjen och hälsan är av stor betydelse. Männen upplevde sig vara undersysselsatta under sjukskrivningen, medan kvinnorna fortsatte att ta på sig ansvar för hushållsarbete. Rehabiliteringspersonalen uppfattade kvinnornas inställning som ett hinder för rehabilitering. Könsskillnaderna märktes tydligast genom vilken hjälp som efterfrågades. Män frågade mest efter faktauppgifter medan kvinnorna helst ville ha någon att prata med som kunde lyssna och visa förståelse. Personalen uppfattade att kvinnor var svårare att rehabilitera än män. Bäckström menar att det kan bero på att mannen utgör normen för hur rehabiliteringen ska vara utformad. När personalen anammar en, vad de skulle kalla, könsneutral inställning blir det till förmån för männen och på bekostnad av kvinnorna som kanske har andra behov. Bäckström menar att det är viktigt att ta hänsyn till kvinnors inställning till arbete vid rehabilitering (Delstudie III, s. 57 f).

4. Tolkningsram

Val av teori

Enligt Hansson (1992) är Jahodas teori om arbetslöshetens psykiska effekter, som handlar om arbetets latenta funktioner, dominerande inom den arbetsinriktade forskningen. Detta påstående verkar fortfarande gälla, då vi har funnit att Jahodas teori anses relevant och används även i litteratur från tjugohundratalet. Eftersom vår studie syftar till att undersöka om arbetsträning upplevs uppfylla samma funktioner som ett arbete, var det för oss naturligt att välja Jahodas teori som tolkningsram, trots att den har många år på nacken. För att lyfta fram trovärdigheten i teorin har vi valt att presentera Jahodas resonemang kring hur hon har kommit fram till sina slutsatser.

Enligt Jahoda är det omöjligt att klarlägga om arbetslöshetens psykologiska konsekvenser grundas i avsaknaden av arbete eller i fattigdomen som följer på arbetslöshet. Hon menar dock att det är stor skillnad mellan den ekonomiska påfrestningen av att vara arbetslös på trettioalet och

på åttiotalet⁷. Det handlar på senare år mer om relativa ekonomiska brister medan det på trettioalet kunde innebära fullkomlig nöd. Man kan enligt Jahoda anta att den absoluta fattigdomen är mer förödande än den relativa, bland annat för att absolut fattigdom så påtagligt påverkar den kroppsliga hälsan. Hon menar därför att det är troligt att det snarare är bristen på arbete än den begränsade ekonomin som orsakar de negativa psykologiska konsekvenserna av arbetslöshet (Jahoda 1992 b, s. 169). Något som kan bringa klarhet i denna fråga är lönearbetets institutionella utformning. Hon menar att människan i och med lönearbetet påtvingas de fem latent funktionerna (se nedan). Vidare menar Jahoda att upplevelsen av dessa funktioner inte påverkas av huruvida man har en bra eller dålig arbetsgivare, utan har sitt ursprung i lönearbetets struktur, vilken hon ur flera aspekter menar vara oförändrad sedan den industriella revolutionen. Det finns också andra institutioner där en eller flera av de latent funktionerna uppfylls, men det är enligt Jahoda endast ett lönearbete som samordnar alla fem. Om man inte har ett arbete, måste man själv anstränga sig medvetet för att kunna uppfylla dessa psykiska behov. Jahoda anser att det kan tänkas att upplevelserna som ett arbete medför blivit ”en psykisk nödvändighet i den moderna tillvaron” (a.a., s. 170), vilket i så fall skulle innebära att den som är arbetslös upplever en avsaknad av dessa upplevelser, om de inte kan tillgodoses på annat sätt. Jahoda menar vidare att det finns ett visst empiriskt stöd för att de arbetslösa upplever brist på de fem områden som visat sig vara tillgodosedda genom arbete. Dock kvarstår frågan om dessa behov finns hos alla människor eller om de är tids- och kulturbundna. Det förefaller vara så att det rör sig om grundläggande mänskliga behov eftersom det även i samhällen där lönearbetet som institution inte existerar finns ritualer och aktiviteter som fyller samma funktioner, menar Jahoda (a.a., s. 170 f). Arbetets fem latent funktioner är alltså, enligt Jahoda, nödvändiga och ofrånkomliga, oberoende av deras kvalitet. De svarar mot mer eller mindre djupt rotade behov hos människor. En anställning är alltså inte det enda sättet att uppfylla dessa behov, men det är helt klart det dominerande för tillfället och det enda som kombinerar dessa med en ekonomisk försörjning (Jahoda 1982, s. 83 f). Jahoda är, enligt Hansson (1992), skeptisk till någon annan lösning av arbetslöshetsproblemet än genom politik som strävar efter, och lyckas åstadkomma, full sysselsättning (s. 126).

Arbetets latent funktioner

Med ”latent” menar inte Jahoda, enligt Hansson (1992), undertryckta behov i freudiansk mening. De är snarare funktioner som är så självklara att vi i normala fall inte ens tänker på att de existerar. Det är först när man inte har ett arbete som man exempelvis lägger märke till att arbete ger tidsstruktur. Jahoda lyfter fram att de psykiska skadeverkningar som arbetslöshet kan ge upphov till är en följd av frånvaron av arbetets latent funktioner. Den som har ett arbete får alltså dessa behov tillgodosedda medan den som blir arbetslös inte får det (s.125).

Olika grupper av arbetslösa upplever avsaknaden av de olika latent funktionerna på skilda sätt. Det beror naturligtvis på en rad individuella faktorer och omständigheter (Jahoda 1982, s. 85).

⁷ Jahoda gjorde undersökningar av arbetslöshetens effekter under trettioalet, sjuttioalet och åttiotalet och menar, enligt Hansson (1992), att dessa studier styrker hennes teori (s. 125).

Olika människor har även olika förmåga att tillfredsställa dessa mänskliga behov. Jahoda menar att vissa människor som har en tryggad ekonomi säkerligen klarar av att skapa sig ett liv där alla arbetets funktioner fylls. Alla människor har dock inte den egenkraft som är nödvändig för att skapa ett sådant liv, och sannolikt är det extra ovanligt hos de människor som vanligtvis tillhör gruppen arbetslösa (a.a., s. 94).

Förutom att lön betalas ut och produkter tillverkas menar Jahoda, enligt Hansson (1992), att en anställning har latent biefekter. Dessa delas in i fem huvudkategorier, som är följande:

”1. En *tidsstruktur* för den vakna delen av livet.

2. Dagliga *sociala kontakter* med människor utanför kärnfamiljen, och gemensamma upplevelser med dessa människor.

3. Deltagande i *kollektiva strävanden* för mål som sträcker sig utöver de egna personliga målen.

4. En *social status och identitet*.

5. En *regelbunden verksamhet*.” (s. 124 f, Hanssons kursiveringar)

Jahoda menar, enligt Hansson (1992), att den här listan inte är fullständig, men att den rymmer de viktigaste latent funktionerna av att ha ett arbete. Här följer nu en närmare beskrivning av arbetets latent funktioner.

Tidsstruktur

Arbetsdagen innebär en tidsstruktur som rutar in livet. Redan i skolan lär sig barn att dagen ska fyllas med aktiviteter. Liksom skoldagen har arbetsdagen en början och ett slut. När det inte finns något som måste göras upplevs dagarna som långa, vilket den som blir arbetslös märker ganska snart. Det är stor skillnad mellan fritid och den fria tid man har som arbetslös. Fritiden kan inte ersätta arbetstiden, utan är ett komplement till den. Genom att fritiden är en bristvara upplevs den som något attraktivt (Jahoda 1992 a, s. 134 ff).

Sociala kontakter

Sociala relationer inom familjen är ofta mer emotionellt laddade än övriga sociala relationer. I relationen med de närmaste kan känslolivet utarmas eller berikas. Genom de mindre känslomässigt laddade relationerna man kan få på en arbetsplats utvidgas det sociala synfältet. Interaktionen med arbetskamrater ökar förståelsen av den sociala tillvaron genom att vanor, åsikter och livserfarenheter ventileras. Sociala relationer inom familjen kan därför inte ersätta behovet av vidare sociala kontakter (Jahoda 1992 a, s. 137).

Kollektiva strävanden

Industrisamhällen har ofta beskrivits som präglade av individualism, men Jahoda (1992 a) menar att det inte är hela sanningen. Individualismen får sitt värde först när den införlivas i ett socialt

sammanhang. Arbete är ett sådant socialt sammanhang. Individens ansträngningar blir en del av det kollektiva strävandet där personliga syften underordnas de kollektiva (s. 136).

Identitet och social status

Jahoda (1992 a) beskriver status som ”ett socialt fenomen som förankras i samhällets värderingar” och identitet beskriver hon som ”ett personligt begrepp som i regel åsyftar en persons uppfattning om sig själv.” (s. 138). Jahoda menar vidare att det finns en enighet i samhället om att olika sysselsättningar ger olika social status. För individen upplevs social status och identitet som nära sammankopplade, vilket visas genom att människor delvis definierar sig själva utifrån social status (a.a.).

Regelbunden verksamhet

Att arbeta innebär att man utför vissa uppgifter kontinuerligt och vissa av dessa uppgifter kan inte utföras utanför arbetet (Jahoda 1992 a, s. 138 f).

5. Metod

Förförståelse

Ingen av oss hade vare sig praktisk eller teoretisk erfarenhet av eller kunskap om arbetsträning. För att kunna genomföra intervjuerna ansåg vi det därför nödvändigt att skaffa oss en viss bakgrundsinformation innan vi började insamlingen av vårt empiriska material. Vi började därför med att läsa in oss grundligt på vad arbetsträning innebär.

Litteratursökning

De databaser vi sökt i för att få nödvändig bakgrundsinformation om arbetsträning samt för att kunna placera studien i det aktuella kunskapsläget är: Artikelsök, ASSIA, Psycinfo, Arblin, Sociological Abstracts, Social Service Abstracts, Libris och Voyager⁸. Vi har använt oss av följande sökord i olika kombinationer: arbetsträn*, arbetsförm*, arbetsmarknad*, utanför*, upplevelse, rehab*, readjust*, work*, job*, training, program*, inability, unable, incapacitated, occupation*, unemploy*, sensation, emotion, experience, feeling. Vi har fått många träffar från åttio- och nittiotalen, men inte lika mycket från tjugohundratalet. Utifrån det material vi fick fram har vi varit tvungna att sälla. Det vi valt bort är material som handlar om arbetsterapi, övriga medicinska inriktningar (till exempel där en viss sjukdom eller ett visst funktionshinder stått i fokus och inte arbetsträningen), arbetsträning på egen arbetsplats, samhällsekonomiska perspektiv av arbetsträning, arbetsträning där gruppen som undersökts, eller den kontext i vilken undersökningen är gjord, avviker så mycket från vår undersökningsgrupp och dess sammanhang att en jämförelse blir ointressant. Ingen internationell forskning som hittats genom denna sökning

⁸ Örebro universitetsbiblioteks sökkatalog för böcker, rapporter, avhandlingar, uppsatser och noter.

har varit relevant. Detta tror vi bland annat kan bero på att den arbetslivsinriktade rehabiliteringen i de länder, ifrån vilka vi funnit forskning, inte ser likadan ut som i den svenska kontexten.

Informantintervju

Det finns ingen skriftlig information om arbetsträningen i DiakoniCentrums café och därför genomförde vi en informantintervju med den person som är ansvarig för verksamheten där. Vid ett avstämt möte med denna person genomfördes spontant en intervju som bandades. Vi frågade bland annat om hur arbetsträningen har uppkommit och av vilka olika anledningar man kan bli aktuell för arbetsträning där. Intervjun sammanfattades skriftligt utifrån inspelningen och utgjorde sedan ett underlag för beskrivningen av DiakoniCentrums café som finns i bakgrundskapitlet.

Val av undersökningsmetod

Eftersom syftet med denna studie är att undersöka upplevelsen av arbetsträning, valde vi kvalitativ metod i form av intervjuer. Holme och Solvang (1997) menar att en styrka med kvalitativ metod är att den ger en helhetsbild som leder till ökad förståelse av sociala sammanhang och processer. Den skapar också en närkontakt med de undersökta, som öppnar och möjliggör för en "bättre uppfattning av den enskildes livssituation" (s. 79). Man går alltså på djupet snarare än på bredden och man försöker som forskare att se världen utifrån informationskällans ögon och sätta sig in i dennes situation (a.a.).

Den strategi som ofta används inom kvalitativ forskning, där den studerade aktören själv får forma innehållet genom att beskriva sina upplevelser, kallas induktion. En kvalitativ metoddesign kan dock vara mer deduktivt inspirerad, vilket innebär att teorin har en viktigare roll som utgångspunkt för studien. I vår studie har den teoretiska utgångspunkten format våra frågeställningar och utgör även mallen för hur empirin ska tolkas. Denna forskningsdesign kan kallas kvalitativ perspektivforskning (Larsson m.fl. 2005, s. 21 ff). I ett Sverige där vikten av att ha ett "riktigt arbete" betonas starkt från politiskt håll, ansåg vi det intressant att undersöka upplevelsen av arbetsträning just utifrån arbetets betydelse. Jahodas teori om arbetets fem latent funktioner är dominerande inom området och blev därför ett naturligt val som den teoretiska utgångspunkt som format vår studie.

Genomförande

Urval

Holme och Solvang (1997) skriver att en uppenbar begränsning med kvalitativa intervjuer är att de är mycket tidskrävande. Det finns inte möjlighet att utföra något större antal intervjuer. De menar vidare att när det gäller urval av respondenter, bör man försöka göra ett urval som kan ge så mycket information som möjligt. För att uppnå detta bör man till exempel försöka få så stor spridning som möjligt (a.a., s. 100, 104). Vi anser inte detta som något problem i vår studie eftersom vi haft möjlighet att tillfråga alla som arbetstränat eller har arbetstränat i caféet på DiakoniCentrum och har kunnat genomföra intervjuer med dem som var villiga att ställa upp.

Vi skrev ett brev som lades i caféet på DiakoniCentrum så att alla som arbetstränar där skulle ha möjlighet att få information om vår undersökning och möjlighet att delta i den. Till brevet bifogades talonger, som skulle fyllas i och skickas till oss om man var villig att ställa upp på en intervju, samt förtryckta och frankerade kuvert. Dessutom var vår plan att medverka vid ett handledningstillfälle för dem som arbetstränar, för att där kunna ge ytterligare information och svara på frågor, men tyvärr närvarade inga personer som arbetstränar vid det tillfället. Vi tog hjälp av den person som är ansvarig för dem som arbetstränar i caféet för att få kontakt med dem som inte längre arbetstränar där och dem som inte skulle hinna se brevet i caféet. Till dem skickades ett brev per post, med talong och förtryckt och frankerat kuvert. Personen som ansvarar för dem som arbetstränar administrerade utskicket för att vi inte skulle ta del av namn eller adresser. Den ansvarige bifogade även en liten hälsning där personerna uppmuntrades att delta i undersökningen.

Det var fem personer, fyra kvinnor och en man, som anmälde sitt intresse och vi anser att vi fick en naturlig spridning på våra respondenter vad gäller ålder och bakgrund. Vi fick även kontakt både med personer som arbetstränade vid tiden för intervjun och personer som tidigare arbetstränat.

Intervjuguide

Vår informationsinsamling har varit formell och ostrukturerad i form av intervjuer med öppna svarsalternativ (Holme & Solvang 1997, s. 85). När intervjuguiden utformades hade vi ännu inte fått tag i Jahodas egen bok där arbetets fem latent funktioner, som utgör vår tolkningsram, beskrivs och vi var därför inte helt införstådda med vad de innebar. Vi formulerade en intervjuguide som utgick ifrån våra antaganden om vad Jahoda menar att arbetet har för betydelse utifrån en kort beskrivning som vi funnit i rapporten *The resurgence of mass unemployment. Studies on social consequences of joblessness in Sweden in the 1990s* (Alm 2001, s. 38). De teman som våra intervjuer kretsade kring blev då: tid, hälsa, socialt umgänge, identitet och att vara en del av samhället. Frågorna kring varje tema berörde dels situationen under arbetsträningen i caféet och dels situationen innan. Syftet med det upplägget var att se om situationen på de olika områdena förändrats i och med arbetsträningen, eller om det skulle kunna vara så att personen verkar ha förmågan att tillgodose de psykologiska behoven även som sjukskriven och/eller arbetslös. Vi ställde även frågor om hur tiden innan arbetsträningen var, hur det kom sig att arbetsträning i DiakoniCentrums café blev aktuellt, hur arbetsträningen i stort har upplevts samt hur eventuella framtidsplaner ser ut. För att skapa en bra inramning för intervjun började vi med att fråga om bakgrund och avslutade med att fråga om framtidsplaner. Nackdelar med vårt sätt att utforma intervjuguiden tas upp under rubriken Metoddiskussion.

Intervjuerna

Vi kontaktade de personer som anmält intresse för deltagande i undersökningen och bokade tid och plats för intervju. En respondent kom inte på avsatt tid. Försök att kontakta respondenten misslyckades, men vid ett senare tillfälle framkom att respondenten ville vara med i studien. Ett nytt intervjutillfälle bokades in och intervjun genomfördes. Alla intervjuer utfördes på DiakoniCentrum i ett avskilt rum. Inför varje intervju tillfrågades respondenterna om de samtyckte till att intervjun spelades in. Vi informerade om att materialet inte skulle spelas upp för

någon annan än oss. Vid det första intervjutillfället upptäcktes vid kontroll av inspelningsutrustningen att det var glapp i mikrofonsladden, vilket omöjliggjorde ljudupptagningen. Vi beslutade att ändå genomföra intervjun på avsatt tid och bestämde oss därför för att föra anteckningar för hand. Vid ett par tillfällen antecknades respondentens svar ordagrant. Vid resterande intervjuer fungerade inspelningsutrustningen. Tidsåtgången för intervjuerna varierade mellan 45 och 80 minuter.

Analysförfarande

De fyra intervjuer som spelats in skrevs delvis ner ordagrant, men enbart det material som ansetts relevant i förhållande till studiens syfte. Resterande material skrevs ner i sammanfattad form (Trost 2005, s. 128). Under den intervju som inte bandades fördes minnesanteckningar. Dessa anteckningar utgjorde sedan ett underlag för en skriftlig sammanfattning av vad som framkommit i intervjun. För att vara säker på att sammanfattningen motsvarade vad respondenten verkligen menat, fick denna ta del av det som skrivits. Respondenten uttryckte då att sammanfattningen gav en tillförlitlig bild av vad som sagts. Endast två exakta citat noterades under intervjun, vilket blev en brist för resultatredovisningen i uppsatsen. För analysen av materialet anser vi dock att det är av mindre betydelse, då andemeningen i vad respondenten sagt ändå framkommer i den sammanfattning som vi gjort.

När alla intervjuer var utskrivna fortsatte vi vårt analysförfarande med att stryka över delar av texten med färgpennor, vilket inspirerats av Trost (2005 s. 132). Temana, som utgjordes av arbetets fem latenta funktioner, gavs varsin färg. Med hjälp av dessa färger markerade vi sedan text som hörde till respektive tema. Vi satt på varsitt håll och gjorde våra överstrykningar för att inte styras av varandra. Efter varje genomgången intervju gjorde vi en jämförelse av våra olika bedömningar och diskuterade oss fram till en gemensam uppfattning av vilket material som hörde till vilket tema. Vissa delar av materialet hamnade under fler än ett tema. Våra kategoriseringar stämde förhållandevis väl överens, vilket gör att vår sortering av materialet kan anses rimlig.

Utifrån tolkningsramen gjorde vi gemensamt en samlad tolkning av vars och ens svar under varje tema och då kom våra överstrykningar till stor användning. Med färgernas hjälp fick vi en översikt av allt material som hörde till ett visst tema och kunde utifrån det göra en tolkning utifrån en helhetsbild. Vi gjorde först en tolkning för varje respondent under varje tema och gjorde sedan en sammanställning av alla respondenter under varje tema. Vi ansåg att det mest tillgängliga sättet för redovisning var att blanda empiri och analys. Våra tolkningar styrks i texten med vissa utvalda citat. Dessa är ordagrant återgivna, men talspråk har ersatts med skriftspråk, vilket enligt Trost (2005) är mer etiskt eftersom respondenterna kan skämmas över att se sitt talspråk i skrift (s. 134).

Metoddiskussion

Syftet med studien är att undersöka upplevelsen av arbetsträning hos personer som arbetstränar/arbetstränat i caféet på DiakoniCentrum utifrån Jahodas teori om arbetets fem latenta funktioner. Den metod som använts för att svara mot syftet är kvalitativ metod i form av intervjuer som har analyserats utifrån arbetets fem latenta funktioner. Eftersom fokus för studien är att undersöka en upplevelse anser vi att valet av kvalitativ metod var den mest adekvata.

Om vi hade velat svara på *om* arbetsträning kan uppfylla samma funktioner som att ha ett arbete skulle en kvantitativ metod kunna anses lämplig. De latenta funktionerna skulle kunna operationaliseras till flera påståenden som alla som arbetstränar eller har arbetstränat skulle få ta ställning till. För att veta om det verkligen är arbetsträningen som gjort att behoven tillgodosetts, och inte personens egen förmåga att skapa sig ett liv där behoven tillgodoses ändå, skulle en förstudie varit att rekommendera. Vårt huvudsyfte var dock inte att undersöka *om* de psykiska behoven kan tillfredställas genom arbetsträning, utan fokus var den personliga upplevelsen av arbetsträningen. Syftet var vidare att analysera upplevelsen utifrån arbetets latenta funktioner och det anser vi att vi i och med vårt val av tolkningsram har gjort. Dock skulle intervjuguiden med fördel sett annorlunda ut för att bättre kunna svara mot vårt syfte.

Det sätt på vilket intervjuguiden utformades kan inte anses idealiskt med tanke på vår önskan att undersöka upplevelsen av arbetsträning utifrån arbetets fem latenta funktioner. Vi tror att våra frågor hade kunnat formuleras bättre och att vi därmed skulle kunna fått mer tillförlitliga svar om vi hade varit mer inlästa på Jahodas teori innan intervjuerna genomfördes. De frågor vi ställde har dock kunnat utgöra ett underlag för att i viss mån undersöka upplevelsen av arbetsträningen utifrån arbetets fem latenta funktioner. Vi valde därför, trots brister i intervjuguiden och därmed luckor i respondenternas svar, att genomföra studien enligt den forskningsdesign som vi tidigare bestämt.

Vi är medvetna om att de respondenter som inte har hört av sig mycket väl skulle kunna vara mer negativa eller ha andra uppfattningar om arbetsträningen än de personer vi har intervjuat. Om man inte har roliga saker att berätta kanske man är mindre benägen att ställa upp, särskilt med tanke på att den ansvariga för arbetsträningen stod med som avsändare till breven som skickades till dem som inte kunde ta del av informationen vi lämnade i caféet. Vi ansåg dock att det var nödvändigt eftersom vi av konfidentiella skäl inte kunde ta del av kontaktuppgifter till våra tilltänkta respondenter innan vi fått deras samtycke. Vid våra intervjuer har viss kritik mot arbetsträningens organisation framförts och vissa respondenter har uppgett att arbetsträningen inte inneburit någon skillnad för dem. Detta kan ge stöd för att det inte finns anledning att anta att den grupp av respondenter som deltagit, ur dessa aspekter, skiljer sig ifrån den grupp som valt att inte delta.

Reliabilitet och validitet

Reliabilitet har, enligt Holme & Solvang (1997) inte en central roll i kvalitativ metod eftersom syftet är att få en djupare förståelse av ett fenomen genom människors upplevelser. Att den information man får i en kvalitativ studie är valid är däremot viktigt. Holme och Solvang menar att användande av kvalitativ metod ger förutsättning för god validitet eftersom man kommer nära informationskällorna och att de själva ges möjligheten att styra sin medverkan. Däremot kan forskarens upplevelse av situationen vara felaktig och han/hon kan missförstå de intervjuades uttryck. Närheten mellan respondent och forskare kan utgöra ett problem utifrån att vissa förväntningar kan leda till ett visst svar från respondenten (s. 94).

Utformandet av vår intervjuguide talar för att validiteten skulle kunna ifrågasättas eftersom den inte direkt kan kopplas till Jahodas teori om arbetets fem latenta funktioner. Vi anser dock att vi under analysförfarandet har hållit oss till tolkningsramen på ett sådant sätt att vi endast tagit upp

det som kan anses relevant för studiens syfte. Frågorna i intervjuguiden skiljer sig inte helt från det vi avsåg att undersöka, utan svaren vi fick kunde i relativt stor utsträckning användas för att besvara våra frågeställningar. Däremot är det möjligt att en del information som skulle kunna ha varit intressant uteblev på grund av brister i våra frågor. Genom det sätt vi ställt våra frågor anser vi att vi gällande temana tidsstruktur, sociala relationer och regelbunden verksamhet kunnat svara mot vårt syfte. Däremot är det mindre säkert att våra utsagor gällande kollektiva strävanden samt social status och identitet är valida, eftersom våra frågor i intervjuguiden inte riktigt motsvarade vad som enligt Jahoda menas med dessa funktioner. Vi anser dock att vi i resultat-/analysredovisningen framställt våra tolkningar på ett sådant sätt att vår osäkerhet framkommer och det resonemang vi för kan anses kopplat till våra frågeställningar.

Vi kan aldrig vara säkra på att våra respondenter har förstått våra frågor på rätt sätt och inte heller att vi som forskare har förstått deras svar. Under intervjuerna ställdes ibland påståendet: ”om jag har förstått dig rätt så menar du att...” för att öka förutsättningen för att man som intervjuare har gjort en rimlig tolkning. Att den sammanfattning som gjorts av den intervju som inte bandades fick läsas igenom av den aktuella respondenten var också ett sätt att stärka validiteten.

Etiska aspekter

Utifrån informations-, samtyckes-, konfidentialitets- och nyttjandekraven (www 6, s. 7 ff) delgav vi, i vårt informationsbrev till dem som tillfrågades om att medverka i vår studie, information om studiens syfte, dess tillvägagångssätt, villkoren för deltagande – att det rörde sig om att delta i en ca 1-2 timmar lång intervju som skulle handla om upplevelsen av att arbetsträna i caféet på Diakonicentrum i Örebro - och att det är helt frivilligt att delta och under hela undersökningens gång möjligt att avbryta sitt deltagande. Vi informerade även om att alla uppgifter skulle hanteras konfidentiellt och avidentifieras i uppsatsen. Innan samtycke till medverkan har vi inte tagit del av några personliga uppgifter om dem som arbetstränar/arbetstränat i DiakoniCentrums café.

Upprinnelsen till att vi valt detta ämne för studien är att vi fick en förfrågan från personen som ansvarar för arbetsträningen på DiakoniCentrum att skriva om arbetsträningen i deras café. Vår förhoppning är att denna studie ska kunna användas i utvecklingen av deras arbete och det var därför naturligt att uppge var studien genomfördes. Vi är medvetna om att det innebär en etisk problematik att presentera undersökningsplatsen så tydligt som vi gjort. Det vetenskapliga intresset för studien är snarare arbetsträningen än platsen där den äger rum. Men för att ge intresse åt studien och för att den ska kunna användas i så stor utsträckning som möjligt valde vi ändå att presentera platsen. I och med detta val och att det endast är ett fåtal personer som arbetstränar/arbetstränat i caféet på DiakoniCentrum blir avidentifiering extra viktigt. För att hantera vår empiri på ett sätt som försvårar röjning av respondenternas identitet har vi valt att inte presentera kön samt vilken respondent som sagt vad i uppsatsens resultatredovisning. Vi är medvetna om att dessa faktorer skulle kunna utgöra förklaringar till de olikheter i svaren som har visats, vilket dock i så fall skulle utgöras av spekulationer eftersom våra respondenter var så få att exempelvis könsskillnader inte går att utläsa. Eftersom det för vår studie inte är rimligt att analysera skillnader som kan härledas till personliga faktorer, ansåg vi att avidentifieringen av respondenterna inte gör studien mindre intressant. Därför ansåg vi inte att det var nödvändigt att utesluta namnet DiakoniCentrum.

6. Resultat och analys

Våra frågeställningar är:

Upplever personer som arbetstränar/arbetstränat i DiakoniCentrums café att arbetsträningen uppfyller/uppfyllde arbetets fem latent funktioner: tidsstruktur, sociala kontakter, deltagande i kollektiva strävanden, social status och identitet samt regelbunden verksamhet?

och

Upplever personer som arbetstränar/arbetstränat i DiakoniCentrums café några skillnader, jämfört med innan arbetsträningen började, vad gäller: tidsstruktur, sociala kontakter, deltagande i kollektiva strävanden, social status och identitet samt regelbunden verksamhet?

Vi kommer att presentera våra resultat tematiskt, utifrån våra frågeställningar. Under varje tema besvaras frågeställningarna var för sig under rubrikerna "Upplevelse av arbetsträningen" och "Skillnader jämfört med innan arbetsträningen". På detta sätt kommer vår analys att integreras med redovisningen av resultaten. För att det inte ska gå att utläsa skillnaden mellan dem som arbetstränade vid tiden för intervju och de som hade avslutat sin arbetsträning har vi valt att inte göra skillnad i hur vi benämner dem i redovisningen.

För att få en överskådlig och sammanfattande bild av vårt material, har vi även valt att göra en tabell där vi för varje respondent redovisar vad som framkommit gällande uppfyllandet av arbetets fem latent funktioner.

Innan vi inleder den tematiska redovisningen ger vi en kortfattad presentation av våra respondenter. Vi har valt att benämna respondenterna som respondent 1, respondent 2 och så vidare samt att endast ge en kort bakgrundsinformation, för att säkra anonymiteten. För att det inte ska gå att utläsa kön kommer vi inte heller att presentera vilka som kommit till arbetsträningen genom MOA eller Faros, eftersom MOA är en verksamhet endast för kvinnor. Fördelningen är dock att två respondenter kommit till arbetsträningen via MOA, två har kommit via Faros och en har kommit genom Arbetsförmedlingen. De uppgifter om hur länge personerna har varit i caféet på DiakoniCentrum syftar till tidpunkten då vi genomförde intervjuerna.

Presentation av våra respondenter

Respondent 1

Respondent 1 har varit sjukskriven i flera år på grund av psykisk problematik och har aldrig haft ett riktigt arbete. Respondenten började arbetsträna på eget initiativ eftersom personen var trött på att gå hemma i lägenheten. Respondenten ska arbetsträna sammanlagt sex månader och har nu varit där i fem månader. Personen är i caféet sex timmar om dagen fem dagar i veckan.

Respondent 2

Respondent 2 har lång arbetslivserfarenhet, men har varit sjukskriven i några år på grund av stressrelaterad problematik. Personen blev efter en tidigare rehabiliteringsåtgärd även arbetslös. Efter flera rehabiliteringsåtgärder genomfördes en arbetsprövning under tre månader i caféet på DiakoniCentrum. Personen ska arbetsträna i ett år och hittills har arbetsträningen pågått i sex månader, tio timmar i veckan.

Respondent 3

Respondent 3 är arbetslös och sjukskriven sedan flera år tillbaka på grund av psykisk problematik. Under åren som sjukskriven har personen deltagit i flera sysselsättningsverksamheter. Innan arbetsträningen påbörjades var personen i DiakoniCentrums café som volontär. Sammanlagt har personen varit där i ett och ett halvt år.

Respondent 4

Respondent 4 har många års arbetslivserfarenhet, men är nu arbetslös och sjukskriven på grund av psykisk problematik. Personen hade varit sjukskriven cirka sex månader när arbetsträningen i DiakoniCentrums café påbörjades på eget initiativ. Då fick personen arbetsträna i ett år och fortsatte sedan som volontär. Sammanlagt har personen nu varit där i cirka två år. Från början arbetstränade personen två timmar om dagen, men ökade snart till "heltid", vilket i detta sammanhang innebär sex timmar om dagen, då personen märkte att det orkades med.

Respondent 5

Respondent 5 har arbetat i många år men blev arbetslös för några år sedan. I samma veva som respondenten började med praktik i DiakoniCentrums café beslutades att den typen av sysselsättning inte skulle vara aktivitetsstödsgrundande. Personen fick därför inte fullfölja sin praktik, utan hänvisades till att vara aktivt arbetssökande. Personen fortsatte då för sin egen skull som volontär i caféet under några månader, och såg det som en arbetsträning för sig själv.

Tidsstruktur

Upplevelse av arbetsträningen

Jahoda (1992 a) menar att arbetsdagen innebär en tidsstruktur som rutar in den vakna delen av livet samt att fritiden inte kan ersätta arbetstiden, utan är ett komplement till den. Genom att fritiden är en bristvara upplevs den som något attraktivt. När samtliga av våra respondenter beskrev hur en vanlig dag ser ut för dem, var arbetsträningen i caféet på DiakoniCentrum något centralt. Dessutom uttryckte sig tre av våra respondenter positivt om den tidsstruktur arbetsträningen ger. Ett exempel som belyser detta är följande citat:

"Det som var skillnaden var ju ändå att få rutiner (...) Det kan ju låta jätteskönt att (...) vara ledig och... man kan hinna så väldigt mycket och

göra allt som man vill och så där. Men för min del blev det så att jag gjorde ingenting, faktiskt. Och det blev ju skillnaden med att få komma ut och få rutiner.”

Endast en person beskrev sin dag i sin helhet, från morgon till kväll, medan de övriga fyra bara berättade om den tid av dagen då de arbetstränar. Vid närmare frågor framkom att det inte finns någon tydlig struktur för dem under resten av dagen, men tre personer nämnde ändå några sysslor som de ägnar sig åt efter arbetsträningen.

Visserligen menar Jahoda (1992 a) att anledningen till att fritiden upplevs som attraktiv är att den är en bristvara. Men en av våra respondenter gav tydligt uttryck för det motsatta. Personen uttryckte en känsla av att vara ”*bunden*” av tiden för arbetsträning och sa:

”...oftast mår jag ju som allra bäst när jag har all tid för min egen del att hushålla med (...) Äga tiden på ett annat vis.”

Även om detta kan ses som ett uttryck för att en tidsstruktur för denna respondent inte är eftersträvansvärd, motsäger det inte att arbetsträningen upplevs ha bidragit till en tidsstruktur. Genom vad som framkommit genom våra intervjuer verkar det alltså rimligt att anta att arbetsträningen för alla respondenter bidragit till att ruta in den vakna delen av dygnet. Så långt verkar arbetsträningen alltså uppfylla funktionen tidsstruktur. Det som skulle kunna motsäga detta är att det inte framkommer att fritiden upplevs som något attraktivt hos våra respondenter. Om detta beror på att respondenterna de facto inte upplever den attraktiv eller att det aldrig kom fram under intervjuerna kan vi inte uttala oss om. Däremot verkar alla uppleva skillnad mellan tiden för arbetsträning och övrig tid, vilket bland annat uttrycks med att det är:

”skillnad på den lediga tiden, då var jag ledig.”

Skillnader jämfört med innan arbetsträningen

Två av våra respondenter uppgav att deras dygnsrytm är densamma nu som innan arbetsträningen. I det ena fallet tycks det handla om en aktiv strävan efter att upprätthålla en tidsstruktur på egen hand. I det andra fallet är det mer oklart vad som tidigare gett upphov till upprätthållandet av tidsstrukturen. Av övriga intervjuer framkom skillnader, även om de för en av respondenterna är mindre tydliga. Att det finns skillnader baserar vi på att en hel dag, där arbetsträningen är ett inslag, kunde beskrivas medan tiden innan arbetsträningen beskrevs i termer som: ”*gått hemma*”, ”*den här långa tiden hemma*”, ”*förut var jag mycket hemma*” och ”*trött på att bara gå runt hemma i lägenheten*”. Beskrivningen av tiden innan arbetsträningen ligger i linje med Jahodas (1992 a) påstående att när det inte finns något som måste göras upplevs dagarna som långa, vilket är en indikator på avsaknad av tidsstruktur.

Sociala kontakter

Upplevelse av arbetsträningen

Sociala relationer utanför familjen utvidgar det sociala synfältet. Genom att åsikter, vanor och livserfarenheter ventileras med människor på arbetsplatsen ökar förståelsen av den sociala

tillvaron utanför familjen Sociala relationer inom familjen kan inte ersätta behovet av vidare sociala kontakter (Jahoda 1992 a). Redan på en allmän fråga om upplevelsen av arbetsträningen i stort tog alla fem respondenter upp den positiva upplevelsen av sociala relationer i DiakoniCentrums café. Det beskrivs bland annat på följande sätt:

”...och träffa andra människor som jag känner att jag behöver (...) för mitt måendes skull (...) Jag trivs bra här och de trivs bra med mig också.”

”...så var det en dag när jag åkte hem och tänkte: ’är det så här roligt att jobba och är det så här kul med arbetskamrater?’.”

En respondent anser dessutom att arbetsträningen, tillsammans med andra frivilliginsatser, har bidragit till ett utvidgat socialt nät. Att arbetsträningen upplevs ge sociala kontakter kan härmed anses tydligt. Jahoda säger att sådana sociala relationer utvidgar det sociala synfältet. I en av våra intervjuer framkom detta på ett intressant sätt, när respondenten beskrev hur stor betydelse dessa sociala kontakter har haft för att kunna ventilera livserfarenheter:

”För de flesta av oss här har ju suttit i samma situation. Vi har lite samma erfarenheter. Så vi har väl kanske terapeutat varandra om man så säger. Vi har ju haft väldigt mycket utbyte av att prata med varandra och jämfört erfarenheter och upplevelser och så här och kanske fått hjälp att se, se sig själv genom att prata med varandra.”

Arbetsträningen förefaller alltså kunna tillhandahålla ”sociala kontakter med människor utanför kärnfamiljen, och gemensamma upplevelser med dessa människor” (Hansson, 1992 s. 124). Det finns ingenting i våra intervjuer som tyder på att arbetsträningen inte upplevs ge sociala kontakter utanför familjen.

Skillnader jämfört med innan arbetsträningen

Vad gäller hur de sociala kontakterna utanför familjen såg ut innan arbetsträningen började finns variationer mellan respondenterna. Gemensamt är att ingen beskrev lika täta sociala kontakter som de uppgav sig ha genom arbetsträningen. Två respondenter beskrev att de hade vissa sporadiska, och vissa glesa men regelbundna, sociala relationer utanför familjen innan arbetsträningen och att den skillnad arbetsträningen inneburit för dem vad gäller sådana sociala relationer var att de nu fått kontakter inom Svenska Kyrkan. För dessa respondenter skulle behovet av sociala kontakter utanför familjen kunna tolkas som tillgodosett även innan arbetsträningen.

För två av respondenterna har arbetsträningen medfört en tydligare skillnad avseende hur de sociala relationerna utanför familjen ser ut. Tiden innan arbetsträningen började omnämndes, som redan tidigare nämnts, av dessa personer vid flera tillfällen som en tid då de ”*gick hemma*”. Detta kan tolkas som att de inte upplevde några direkta regelbundna sociala kontakter utanför familjen. Därmed inte sagt att sociala kontakter utanför familjen helt saknades, men skillnaden som arbetsträningen har medfört framkommer delvis av följande citat:

”Just att komma ut och träffa andra människor och fick andra impulser och en annan syn på mig själv gjorde att mina sociala relationer blev annorlunda.” .

”För att jag såg det ju som ett sätt också att... ja dels att komma ut socialt och träffa människor. För det är inte roligt att vara hemma och vara arbetslös. Och sedan få olika kontakter och så här tycker jag är viktigt. Och det känner jag att jag har fått.”

Den femte respondenten upplever det positivt att träffa människor på arbetsträningen men upplevde inga skillnader jämfört med innan, vilket upprepade gånger betonades. Även om arbetsträningen inneburit en utvidgning av den sociala kretsen, beskrev respondenten sina sociala relationer överlag, både innan och under arbetsträningen, som få. Jahoda (1992 a) menar att sociala kontakter utanför familjen är ett komplement till de emotionellt laddade relationerna inom familjen. Denna respondent upplevde ensamhet ”*vad gäller nära och kära*”, vilket gör att man inte kan tala om vidare sociala kontakter som ett komplement till de familjära relationerna. I det här fallet är det därför svårt att avgöra om respondenten upplever någon skillnad avseende sociala kontakter utanför familjen.

Deltagande i kollektiva strävanden

Upplevelse av arbetsträningen

Deltaganden i kollektiva strävanden innebär att personliga syften underordnas de kollektiva. Det handlar om att individualismen får sitt värde först när den införlivas i ett socialt sammanhang (Jahoda 1992 a). Genom intervjuerna har få tydliga svar, som kan kopplas till detta tema, framkommit. Detta kan bero på brister i vår intervjuguide, som snarare behandlade delaktigheten i samhället än delaktigheten i de kollektiva strävandena på arbetsplatsen. Hos en av respondenterna fanns inga uttalanden alls som handlar om kollektiva strävanden. Hos två av de andra tas temat upp endast sporadiskt. Det nämns bland annat i uttryck som ”*att få jobba ihop*”, ”*alla var engagerade*” och ”*alla försökte bringa ordning*”.

De resterande två respondenterna gav däremot tydliga uttryck för att arbetsträningen utgjorde ett sammanhang som möjliggjorde känslan av delaktighet: Den ena uttryckte att det är viktigt att få göra något som känns meningsfullt och gav uttryck för att individuella gåvor har införlivats i ett socialt sammanhang genom arbetsträningen. Visserligen upplevde sig respondenten inte vara en del av samhället:

”Jag har ingen roll i samhället. Jag känner mig helt utanför”

Detta skulle kunna tokas som att det inte finns en upplevelse av att vara en del av ett kollektivt strävande. Men det som tidigare nämnts, som ger uttryck för respondentens upplevelse av att vara en del i ett sammanhang, skulle dock ändå kunna tolkas som att arbetsträningen fyllt funktionen delaktighet i kollektiva strävanden för denna respondent.

Den andra av de två respondenterna som tydligt uttryckte att arbetsträningen gjort att de upplevt delaktighet, uttalar sig på följande sätt:

”Ja, för det första så kände jag ju att jag behövdes. Att det fanns någon som behövde mig och att jag liksom passade in i ett sammanhang där jag faktiskt gjorde bra ifrån mig”.

Vidare uttryckte samma respondent sig ha fått gehör för sina ”*tankar och idéer*”. Dessa uttryck kan ses som att personens individuella ansträngningar införlivats i ett socialt sammanhang och därmed utgjort en del av det kollektiva strävandet. De personliga syftena skulle även kunna sägas ha underordnats de kollektiva, eftersom respondenten delvis redan tidigare hade möjlighet att genomföra samma tankar och idéer men ansåg att det var sammanhanget som arbetsträningen utgjorde som gav upplevelsen av mening åt dem. Respondenten upplever sig ha fått använda sina gåvor - exempelvis att använda sitt målände till att hålla i en målarkurs och att få prata med ”*alla möjliga sorters människor*”.

Skillnader jämfört med innan arbetsträningen

Eftersom så lite har framkommit på detta tema, är det mycket svårt att uttala sig om huruvida en skillnad skulle ha upplevts. Det som kan sägas är att en respondent, i samband med att ha beskrivit en positiv upplevelse av att känna sig behövd, säger:

”Så det kände jag ju till skillnad mot när jag var bara sjukskriven. För då var man ju hemma och kanske gick lite på stan eller ja, gjorde någonting (...) Så det var ju en enorm skillnad. Och sedan just att få känna att man är med i ett sammanhang.”

Detta kan tolkas som att respondenten inte tidigare upplevde deltagande i kollektiva strävanden men att arbetsträningen har fyllt denna funktion.

Social status och identitet

Upplevelse av arbetsträningen

Jahoda (1992 a) beskriver status som ”ett socialt fenomen som förankras i samhällets värderingar” (s. 138) och identitet beskriver hon som ”ett personligt begrepp som i regel åsyftar en persons uppfattning om sig själv” (a.a., s. 138). Jahoda menar att det finns en enighet i samhället om att olika sysselsättningar ger olika social status samt att social status för individen upplevs som nära sammankopplad med personlig identitet (a.a.)

Om arbetsträningen har gett en social status som sammankopplas med den personliga identiteten borde det ha framkommit genom att respondenterna delvis beskrivit sig själva som en person som arbetstränar i DiakoniCentrums café. Det var en av våra respondenter som uttryckte sig på det sättet som svar på frågan ”vem är du?”⁹. Det kan tolkas som ett uttryck för att arbetsträningen för den personen fyllt en funktion av att ge en social status som kan sammankopplas med identiteten.

På samma fråga svarade två respondenter bland annat med att nämna en yrkestitel från en tidigare utbildning eller anställning. Det är svårt att uttala sig om huruvida respondenterna var så

⁹ Frågan som ställdes var : “Vad skulle du svara om någon frågar dig vem du är?”

tillfredsställda med sin sedan tidigare förvärvade sociala status att det inte upplevts som en brist eller om arbetsträningen faktiskt inte skulle kunna utgöra en social status sammankopplad med identiteten för de personerna. En av dessa uppgav emellertid arbetsträningen som svar på en mer direkt fråga om sysselsättning. Till den andra respondenten ställdes ingen direkt fråga om sysselsättning. Dock framkom att arbetsträningen fyller en funktion i mötet med "*halvbekanta*". I sådana situationer upplevs det av personen som positivt att kunna berätta om arbetsträningen. I båda dessa fall kan arbetsträningen därför antas ha fyllt en funktion för social status, även om arbetsträningen som social status inte tydligt kopplas till identitet.

De övriga två beskrev sin personlighet men nämnde ingenting som kan kopplas till deras sociala status som svar på frågan om vem de är. Detta skulle kunna bero på att de inte kopplar samman social status med sin identitet, vilket Jahoda (1992 a) påstår att människor gör. Däremot framkom social status som svar på en fråga om vilken sysselsättning de har. Den ena svarade:

”...jag jobbar på kyrkans café”.

medan den andra svarade:

”... jag är arbetslös”.

Även om det framkom att dessa personer inte definierade sig själva utifrån sin sociala status framkommer ändå att arbetsträningen i det första fallet upplevs utgöra den sociala statusen, medan den i det andra fallet inte förefaller göra det. Varför dessa respondenter inte kopplade samman social status med identitet kan inte förklaras utifrån vår tolkningsram och faller dessutom utanför ramen för denna studie. Kvar står ändå det intressanta i att det i det ena fallet förefaller vara så att arbetsträningen upplevs utgöra den sociala statusen. Att den sedan inte sammankopplades med identiteten kan anses ovidkommande, eftersom heller inget annat uttryck för social status framkommit som svar på frågan ”vem är du?”. Intressant är även att den andra respondenten inte angav sin sociala status utifrån arbetsträningen utan höll fast vid sin status som arbetslös. Dock framförde denna respondent att arbetsträningen var ett sätt att visa för omvärlden att "*jag är inte hemma och är lat*", vilket upplevdes som positivt. Även om denna respondent inte uppgav arbetsträningen som ett svar på sysselsättning kan den antas ha fyllt en funktion för social status eftersom den påverkade hur respondenten uppfattade samhällets värdering av personens insats (Jahoda 1992 a).

De tre förstnämnda respondenternas beskrivning ger uttryck för att den sociala statusen sammankopplats med identiteten. För alla tre verkar arbetsträningen dessutom ha fyllt en funktion för den sociala statusen. Övriga två respondenter verkade inte sammankoppla social status och identitet, men likväl kan det antas att arbetsträningen fyllde en funktion för den sociala statusen för dem.

Skillnader jämfört med innan arbetsträningen

Två respondenter beskrev att de för egen del inte direkt upplevde att arbetsträningen utgjort någon skillnad vad gäller deras självuppfattning, men att de upplever att den påverkat upplevelsen av andras bild av dem:

”Det är ju inte bara min bild av mig själv utan hur, ja alltså min bild av vad andras bild av mig själv är... så att visst kändes det ju bättre för mig även, dels alltså bättre att gå hit för mig själv och såhär, men även inför andra för på något sätt visar jag: 'men jag är inte hemma och är lat'.”

”När jag då ibland träffar andra, lite sådär halvbekanta, så kan jag ibland uppleva att 'åh, vad skönt att säga att jag är på jobbet' sådär. Det kan jag ju säga. Om man träffar någon som man kanske inte har träffat på ett par år eller inte pratat med på några månader eller veckor eller någonting och de frågar 'Vad gör du då?' 'Ja, jag är på Kyrkans hus.' Det är mera greppbart för folk. Mer begripligt än att säga att 'nej, jag är sjukskriven'. Det tas emot så olika det budskapet. Jag känner själv ingen skillnad, om jag får säga så. Men däremot kan jag känna det lättare att svara på frågan nu... sedan jag började arbetsträna. Och det kanske är lättare att... prata med folk om det.”

En tredje respondent gav uttryck för att den sociala statusen ändrats från att ha uppgetts utgöras av arbetslöshet till att den nu uppgavs vara kopplad till arbetsträningen.

Hos de resterande två respondenterna är en eventuell skillnad svårare att urskilja. En av dem sa sig uppleva en skillnad. Denna skillnad består främst av att personen nu upplever en djupare innebörd av sin sociala status, som dock fortfarande uttrycks vara mycket lik den tidigare. Jahoda (1992 a) beskriver social status som ett fenomen som förankras i samhällets värderingar. Det kan anses troligt att samhällets värderingar inte har förändrats i och med att respondentens egen uppfattning av den sociala statusen har förändrats. Men det skulle å andra sidan kunna vara så att det är just arbetsträningen, och den sociala statusen den innebär, som orsakat denna djupare innebörd för respondenten. Den sista respondenten sa sig inte uppleva att det är någon skillnad. Detta kan anses motsägelsefullt med tanke på att den nuvarande sociala statusen uttrycktes utgöras av arbetsträningen, vilket den ju faktiskt inte kan ha gjort innan arbetsträningen började. Dessutom var denna respondent den enda som gav tydligt uttryck för att identiteten var sammankopplad med den sociala statusen arbetsträning. När den nuvarande upplevda identiteten så tydligt kan kopplas till en nyförvärvad social status kan det anses troligt att det finns en förändring, men av någon anledning upplevdes den inte av respondenten.

Regelbunden verksamhet

Upplevelse av arbetsträningen

Att arbeta innebär att vissa uppgifter utförs kontinuerligt och vissa av dessa uppgifter kan inte utföras utanför arbetet, varför regelbunden verksamhet enligt Jahoda (1992 a) är en av arbetets viktiga funktioner.

Alla fem respondenter beskrev sin arbetsdag på ett sådant sätt att en regelbunden verksamhet förefaller vara en funktion som arbetsträningen kan uppfylla. Fyra av dem beskrev tydligt olika sysslor och rutiner som utförs under en arbetsdag i DiakoniCentrums café. Till exempel nämndes disk, kassa, ta emot gäster och att servera kaffe. Visserligen är detta delvis uppgifter som kan

utföras utanför arbetet, men det sammanhang som arbetsträningen innebär kan antas göra dem annorlunda än liknande sysslor man utför hemma. Att servera kaffe till sig själv kan inte anses vara detsamma som att servera kaffe till gäster i ett café.

För den femte respondenten framkom visserligen att arbetsträningen innebar sysslor som kan anses innebära en regelbunden verksamhet, men respondenten ansåg inte denna verksamhet vara "det viktiga":

"Det viktiga på caféet var inte arbetsuppgifter, utan att få dela sin situation med andra."

Även om den regelbunda verksamheten inte upplevdes som viktig för alla respondenter anser vi att det är rimligt att anta att arbetsträningen ändå upplevdes bidra till en regelbunden verksamhet, och funktionen kan därmed anses fylld för samtliga respondenter.

Skillnader jämfört med innan arbetsträningen

Två respondenters uttryck kring hur de beskrev en vanlig dag, där arbetsträning ingår kan, tillsammans med samma respondenters uttryck för hur deras situation såg ut innan arbetsträningen började, tolkas som att arbetsträningen har inneburit en skillnad gällande regelbunden verksamhet. Detta verkar även ha upplevts av respondenterna själva. Den ena sa:

"O, ja. Det är just den här sysselsättningen som är så viktig för mig. Att komma ut ur lägenheten. Förut var jag mycket hemma."

Den andra respondenten uttryckte att viss verksamhet, som även tidigare utförts, i och med arbetsträningen gav "lugn" och "tillfredsställelse" på ett annat sätt än de gjort förut och säger:

"Så det blev verkligen ett lyft när jag fick komma hit".

De uppgifter den respondenten förvisso kunde utföra på egen hand innan arbetsträningen började placerades i ett sammanhang när de fick utgöra en del av den regelbundna verksamheten på arbetsträningen. Eftersom uppgifterna inte kunde utföras på samma sätt innan arbetsträningen kan det tolkas som att arbetsträningen inneburit en skillnad avseende regelbundna verksamhet som enligt Jahoda (1992 a) är en viktig funktion.

En tredje respondent uppgav sig ha saknat rutiner tidigare, men det verkar inte som att innehållet i rutinerna är det viktiga för denna respondent. Dock gav personen uttryck för en skillnad avseende regelbunden verksamhet. Eftersom respondenten uppgav att anledningen till att påbörja arbetsträningen var att det inte var "roligt att vara hemma och vara arbetslös", "jag gjorde ingenting", samt att en skillnad som upplevts i och med arbetsträningen var "att få rutiner", kan det anses rimligt att anta att funktionen regelbunden verksamhet knappast varken kan ha varit uppfylld eller upplevts uppfylld innan arbetsträningen började. Kontrasten mellan tiden innan arbetsträningen och de tydliga arbetsuppgifter som finns i caféet på DiakoniCentrum borde utifrån Jahodas (1992 a) antaganden om regelbunden verksamhet som en av arbetets latent funktioner innebära att arbetsträningen utgjort en skillnad.

För de återstående två respondenterna uttrycktes ingen upplevd skillnad gällande den regelbundna verksamheten. I det ena fallet kan det vara rimligt att förklara detta med att regelbunden verksamhet inte är eftersträvansvärt, vilket uttrycks med att respondenten snarare vill få "äga tiden" än att vara "bunden" av den. I det andra fallet finner vi inget som kan ge underlag till att förklara detta.

Tabell 1. Respondenternas upplevelse, och upplevd skillnad, gällande uppfyllandet av arbetets latenta funktioner

	Respondent 1	Respondent 2	Respondent 3	Respondent 4	Respondent 5
Tidsstruktur	Uppfyllt	Uppfyllt	Uppfyllt	Uppfyllt	Uppfyllt
	Skillnad	Ej skillnad	Ej skillnad	Skillnad	Skillnad
Sociala kontakter	Uppfyllt	Uppfyllt	Uppfyllt	Uppfyllt	Uppfyllt
	Skillnad	Ej skillnad		Ej skillnad	Skillnad
Kollektiva strävanden	Uppfyllt			Uppfyllt	
				Skillnad	
Social status och identitet	Uppfyllt	Uppfyllt	Uppfyllt	Uppfyllt	Uppfyllt
	Skillnad	Skillnad			Skillnad
Regelbunden verksamhet	Uppfyllt	Uppfyllt	Uppfyllt	Uppfyllt	Uppfyllt
	Skillnad			Skillnad	Skillnad

I Tabell 1 ovan presenteras en översikt där vi för varje respondent redovisar vår tolkning av empirin utifrån arbetets fem latenta funktioner. I cellerna redovisas våra frågeställningar var för sig. Först svarar vi på om funktionen enligt vår analys kan anses upplevas som "uppfylld" eller "ej uppfylld". Sedan svarar vi på om respondenterna upplever skillnad jämfört med tiden innan arbetsträningen eller ej, vilket redovisas med "skillnad" eller "ej skillnad". Vissa celler är tomma, vilket beror på att vi inte ansett oss ha tillräckligt med underlag för att kunna göra en tolkning.

Tabell 1 visar att fyra av arbetets latenta funktioner kan anses upplevas uppfyllda genom arbetsträningen. Det är endast "kollektiva strävanden" som inte påvisats vara uppfyllt genom vår analys. Detta beror inte på att det framkommit att funktionen inte kunnat uppfyllas, utan att underlaget inte varit tillräckligt för att kunna göra en tolkning. Där kan vår bristfälliga intervjuguide utgöra en förklaring.

7. Diskussion

Slutsatser

Vårt syfte var att undersöka upplevelsen av arbetsträning hos personer som arbetstränar/arbetstränat i caféet på DiakoniCentrum utifrån Jahodas teori om arbetets fem latenta funktioner: tidsstruktur, sociala kontakter, deltagande i kollektiva strävanden, social status och identitet samt regelbunden verksamhet. Detta syfte delades in i två frågeställningar, där den första handlade om huruvida arbetsträningen upplevdes fylla dessa funktioner och den andra berörde upplevd skillnad avseende arbetets latenta funktioner jämfört med tiden innan arbetsträningen.

Av vår analys framkommer att arbetsträningen i DiakoniCentrums café upplevts fylla fyra av fem funktioner för samtliga respondenter. Dessa är tidsstruktur, sociala kontakter, social status (kopplingen mellan social status och identitet gjordes dock inte av alla) och regelbunden verksamhet. Vad gäller deltagande i kollektiva strävanden har det visats upplevas av två respondenter. För de övriga tre var underlaget otillräckligt för att kunna göra en tolkning.

På frågeställningen gällande skillnader har resultaten varit mer varierande. För tidsstrukturen framkom att tre respondenter upplevde en skillnad medan två inte gjorde det. Avseende sociala kontakter var det två respondenter som upplevde skillnad, två som inte gjorde det och för en har vi inte kunnat göra en tolkning. På temat kollektiva strävanden var underlaget även för denna frågeställning bristfälligt och det enda som framkom i vår analys var att en respondent upplevde en skillnad jämfört med innan arbetsträningen. Vidare visade det sig att tre respondenter upplevde en skillnad för den sociala statusen medan det för två respondenter inte framkom huruvida en skillnad upplevts eller ej. Slutligen framkom att tre respondenter upplevde en skillnad avseende regelbunden verksamhet och att det gällande övriga två respondenter var svårt att göra en tolkning.

Jämförelse med tidigare - och förslag till vidare - forskning

Den av arbetets latenta funktioner som i vår studie förefaller vara mest central, är sociala kontakter. Alla fem respondenter nämnde sociala kontakter redan på en allmän fråga om upplevelsen av arbetsträningen i stort. En av respondenterna i vår studie gav dessutom tydligt uttryck för att kontakten med människor som befunnit sig i samma situation haft stor betydelse. I Gerners (2005) studie framkom att kontakten med människor i en liknande situation var det som de åtta kvinnorna i studien var mest nöjda med under rehabiliteringen. I vår studie frågade vi inte om vad respondenterna varit nöjda med vad gäller arbetsträningen, men vi anser att våra resultat indikerar att sociala kontakter är den mest centrala funktionen och att just "kontakten med människor i en liknande situation" verkar ha betydelse även i vår studie.

Bäckström (1997) menar att personens inställning till arbete har påverkat hur man anpassar sig till ett liv utanför arbetsmarknaden. I vår undersökning framkommer skillnader i hur respondenterna anpassat sig till "ett liv utanför arbetsmarknaden". Vi kan dock inte uttala oss om ifall det har att göra med personens inställning till arbete, men tror att det kan utgöra en tänkbar förklaring. För en person som på egen hand klarar av att upprätthålla de latenta funktionerna som arbete ger, är kanske inte arbetsträning eller andra arbetsmarknadspolitiska åtgärder nödvändiga,

så länge ekonomin är tryggad. Däremot visar vår undersökning att för personer som inte själva ser till att uppfylla de latenta funktionerna, kan arbetsträningen hjälpa till att ge en upplevelse av att de är uppfyllda.

Flera studier, bland andra Eklund med flera (2005) och Reinholdt (2006), har visat att det finns skillnader gällande vilka åtgärder som erbjuds för kvinnor respektive män när det gäller rehabilitering. Kvinnor erbjuds oftare arbetsträning medan män blir föremål för utbildning och andra mer framåtsträvande åtgärder. Detta kan tyckas anmärkningsvärt men det skulle dock kunna utgöra en förklaring till att det i caféet på DiakoniCentrum bara finns en man som arbetstränar/arbetstränat.

Resultaten i vår studie säger inget om huruvida den psykiska hälsan har förändrats i stort, vilket var vad Brenner, enligt Grossi och Lundberg (1996), menade att den intervention som skapades som ett försök att uppfylla de fem latenta funktionerna inte lyckades med. Vi kan därför inte göra en direkt jämförelse med den undersökningen, även om det är intressant att vi kommit fram till att något annat än arbete åtminstone kan upplevas uppfylla samma funktioner som ett arbete enligt Jahoda gör. Tydligare effekter för den psykiska hälsan av liknande åtgärder vore därför av intresse att undersöka vidare.

Vår studie visar att arbetets latenta funktioner delvis verkar kunna uppfyllas genom arbetsträning och vi anser därför att det är troligt att de även kan uppfyllas genom andra arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Grossi och Lundberg (1996) utvärderade effekter för den psykiska och psykosomatiska hälsan hos gruppen långtidsarbetssökande som var i två olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Där framkom att ångest och depression minskat hos deltagarna, vilket författarna menar kan förklaras av att en eller flera av arbetets latenta funktioner har uppfyllts genom åtgärderna. Vi anser att våra resultat kan utgöra ett komplement till den studien, eftersom vi kommit fram till att arbetets latenta funktioner kan upplevas fyllas genom en arbetsmarknadspolitisk åtgärd, medan de kommit fram till att den psykiska hälsan positivt förändrats genom en sådan åtgärd, vilket de alltså delvis förklarar med att någon eller några av arbetets latenta funktioner blivit uppfyllt/uppfyllda. Vi är väl medvetna om att undersökningsgruppen för vår studie och deras skiljer sig ur en viktig aspekt. Våra respondenter utgörs till stor del av sjukskrivna på grund av psykisk problematik medan Grossi och Lundbergs undersökningsgrupp utgörs av långtidsarbetssökande. Den psykiska ohälsan hos de personer vi undersökt kan knappast förklaras med att arbetets latenta funktioner inte är uppfyllda och det är därför troligt att den psykiska hälsan inte har förbättrats i samma utsträckning som den skulle ha gjort för en annan undersökningsgrupp. Vi kan inte uttala oss om några förändringar i den psykiska hälsan hos våra respondenter. Det vi har visat är dock att arbetets latenta funktioner kan upplevas uppfyllda genom något annat än ett ”riktigt arbete” och därför anser vi att det vore mycket värdefullt att undersöka vidare hur den psykiska hälsan förändras genom liknande åtgärder, både för gruppen ”vanliga arbetslösa” och sjukskrivna.

DiakoniCentrum – ett socialt företag?

Även om DiakoniCentrum inte uppfyller kriterierna för att vara ett socialt företag anser vi att det som utredarna i *Från socialbidrag till arbete* (SOU 2007:2) benämner som positivt med det sociala företaget i rehabiliteringsprocessen, kan erbjudas i DiakoniCentrums café. Vi menar

att de personer som får arbetsträna på DiakoniCentrum har möjlighet till att återerövra känslan av kontroll och få vara stolta över att prestera något, eftersom det är ett verkligt arbete de får utföra och inte bara en aktivering. Även på det här området skulle vi vilja föreslå vidare forskning.

Vi har i denna uppsats undersökt om arbetsträning i DiakoniCentrums café kan bidra till att fylla samma latenta funktioner som ett arbete gör och dragit slutsatsen att så är fallet, åtminstone för vissa av funktionerna. Enligt *Från socialbidrag till arbete* (a.a.) kan sociala företag som företagsform spela en viktig roll när det handlar om att skapa välfärd för människor som idag inte är riktigt etablerade på arbetsmarknaden. Det sociala företagandet syftar till att ha en arbetsintegrerande icke-vinstdrivande verksamhet. I denna typ av företag erbjuds arbetsträning, men det behöver inte alltid finnas möjlighet till anställning. Samma utredning ger socialt företagande följande bedömning: ”Det mervärde som sociala företag kan tillföra både individen och samhället bör i högre grad tillvaratas inom den arbetslivsinriktade rehabiliteringen” (a.a., s. 395).

Med hänvisning till att anledningen till att arbetslinjen drivs så hårt i Sverige är att arbetet anses vara så viktigt för människan - det handlar delvis om ekonomi, men även om alla de andra aspekter som vi har lyft fram i denna uppsats – frågar vi oss om det inte betyder att vi egentligen inte behöver driva så hårt att alla ska ha ett ”riktigt jobb”. Kanske är det pressen av att man måste ha ett ”riktigt jobb” som gör att man inte mår bra när man är i en åtgärd. Den sortens arbete nedvärderas, vilket kan tänkas skapa en press. Men alla kanske inte måste ha ett ”riktigt jobb”, alltså ett lönearbete. Om vi lyfter upp det arbete som utförs utan lön (exempelvis hemarbete och volontära insatser) kanske fler människor känner sig behövda i samhället. Det enda samhället behöver göra är att se till att trygga ekonomin. Vi efterlyser mer forskning omkring huruvida arbetsträning i allmänhet och sociala företag i synnerhet kan uppfylla samma positiva funktioner som arbete.

Källförteckning

Tryckta källor:

Ahlgren, Åsa (2006), *Work resumption after vocational rehabilitation: A follow-up two years after completed rehabilitation*. Department of Public Health Sciences. Division of Rehabilitation Medicine, Karolinska institutet, Stockholm, Sweden.

Alm, Susanne (2001), *The resurgence of mass unemployment. Studies on social consequences of joblessness in Sweden in the 1990s*. Stockholm: Swedish Institute for Social Research. 53.

Bäckström, Ingegärd (1997), *Att skilja agnarna från vetet. Om arbetsrehabilitering av långvarigt sjukskrivna kvinnor och män*. Umeå: Institutionen för Socialt arbete Umeå universitet.

Eklund, Maria, Lidwall, Ulrik & Marklund, Staffan (2005), Hur fungerar den arbetslivsinriktade rehabiliteringen? I Marklund, Staffan, Bjurvald, Mats, Hogstedt, Christer, Palmer, Edward & Theorell, Töres (red), *Den höga sjukfrånvaron – problem och lösningar*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

Gerner, Ulla (2002), *Åter till arbete – hinder och möjligheter*. Stockholms universitet: Rapport i socialt arbete nr 105-2002.

Gerner, Ulla (2005), *De sjukskrivna i rehabiliteringsprocessen – hinder och möjligheter*. Stockholms universitet: Rapport i socialt arbete nr 113-2005.

Grossi, Giorgio & Lundberg, Ulf (1996), *Arbetsmarknadspolitiska åtgärder och hälsa. En studie av effekter av arbetslivsutveckling och beredskapsarbete för deltagarnas psykiska och psykosomatiska hälsa*. I: Socialmedicinsk tidskrift nr 6, 1996, s. 329-331.

Hansson, Sven-Ove (1992), *Introduktion till Marie Jahoda*. I: Idéer om arbete. Stockholm: Tidens idéserie, 6.

Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn (1997) *Forskningsmetodik: om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur.

Holmquist, Mats & Omrcen, Eddie (1997), *Rehabilitering av långtidsarbetslösa och sjukskrivna – en utvärdering av projektet "Steget vidare" i Varberg*. Rapport från Centrum för Arbetslivsutveckling vid Högskolan i Halmstad, CAU-rapport 1997:4.

Jahoda, Marie (1982), *Employment and unemployment. A social-psychological analysis*. Cambridge university.

Jahoda, Marie (1992 a), Sociala och psykologiska effekter av arbetslöshet på 1930-talet. I: *Idéer om arbete*. Stockholm: Tidens idéserie, 6, s. 127-144.

Jahoda, Marie (1992 b), Arbete och arbetslöshet på 1980-talet. I: *Idéer om arbete*. Stockholm: Tidens idéserie, 6, s. 145-172.

Larsson, Sam, Lilja, John & Mannheimer, Katarina (2005), *Forskningsmetoder i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Lindqvist, Rafael (1995) Arbete, sjukdom och rehabilitering. I: Marklund, Staffan (red), *Rehabilitering i ett samhällsperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.

Lindqvist, Rafael & Nygren, Lennart (2006), Social teori och socialt arbete. I: Meeuwisse, Anna & Sunesson, Sune & Swärd, Hans, *Socialt arbete: en grundbok*. Stockholm: Natur och kultur.

Marklund, Staffan (red) (1995), *Rehabilitering i ett samhällsperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.

Müssener, Ulrika (2007), *Encouraging Encounters: Experiences of People on Sick Leave in Their Meetings with Professionals*. Linköping university: Department of Health and Society.

Ohlsson, Johan (2004), *Gränsöverskridande rehabiliteringssamverkan : en retrospektiv studie av de regionala pilotprojekten Samanda i Haparanda samt Fas och Arbetsgivarringen i Boden*. Luleå tekniska universitet: Institutionen för Arbetsvetenskap, avdelningen för Industriell produktionsmiljö.

Reinholdt, Sofia (2006) *Arbetslivsinriktad rehabilitering: kartläggning av Försäkringskassans och Arbetsförmedlingens insatser för arbetslösa sjukskrivna i Luleå*. Luleå: Centrum för utbildning och forskning i samhällsvetenskap 2006:035.

RFV 1998:3 *Återskapad arbetsförmåga*. Betydelsen av arbetslivsinriktad rehabilitering för långtidssjukskrivna. Stockholm : Riksförsäkringsverket, 1998.

Socialstyrelsen (2006), *Social rapport 2006*.

SOU 200:78, *Rehabilitering till arbete en reform med individen i centrum*.

SOU 2006:107, *Fokus på åtgärder - En plan för effektiv rehabilitering i arbetslivet*.

SOU 2007:2, *Från socialbidrag till arbete*.

Trost, Jan (2005), *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.

Elektroniska källor:

www 1

Försäkringskassans hemsida
2008-01-05

http://www.forsakringskassan.se/privatpers/foralder/barnet_fott/foraldrapenning/

www 2

Försäkringskassan: Långtidssjukskrivna – demografi, arbete, yrke, diagnos, sjukpenningrätt och

återgång i arbete 2003, 2005 och 2006. Redovisar 2007:6.

2008-01-05

<http://www.forsakringskassan.se/filer/publikationer/pdf/red0706.pdf>

www 3

Försäkringskassan: Sjukpenning och samordnad rehabilitering. Vägledning 2004:2 Version 7.

2008-01-05

<http://www.forsakringskassan.se/filer/publikationer/pdf/vgl0402.pdf>

www 4

Svenska Kyrkan i Örebros hemsida

2008-01-17

http://www.svenskakyrkaniorebro.se/ArticlePages/200512/08/20051208120916_skio345/20051208120916_skio345.dbp.asp

www 5

Örebro kommuns hemsida

2008-01-05

<http://www.orebro.se/naringslivocharbetsmarknad/arbetsmarknad/praktikarbeterehabilitering/moa.4.37c0d5e810d685ee730800020912.html>

www 6

Vetenskapsrådet: Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning

2008-01-05

http://www.vr.se/download/18.6b2f98a910b3e260ae28000360/HS_15.pdf

Muntlig källa:

2007-11-13, intervju med Eva-Mari Karlsson-Kempi